

ศิลปะ สมถิ ปญญา
ในพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ศีล สมาธิ ปัญญา
ในพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ

พิมพ์ครั้งที่ ๔

พ.ศ. ๒๕๓๖

จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์
๔๖๔ ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศน์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทร. ๒๘๐-๓๕๔๒, ๒๘๑-๐๕๕๑, ๒๘๑-๓๑๘๐-๑, ๒๘๒-๒๑๑๔
นายจิโรจน์ ศรสงคราม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๓๖

ศีล สมาธิ ปัญญา
ในพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คำนำ

พระนิพนธ์เรื่อง “ศีล สมาธิ ปัญญา ในพุทธศาสนา” ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ที่ได้เคยตีพิมพ์มาแล้วหลายครั้ง โดยครั้งแรกพิมพ์แยกเป็นเรื่องละเล่ม ต่อมาจึงได้รวมพิมพ์เป็นเล่มเดียวกัน แต่เนื้อหายังคงเดิม การพิมพ์ครั้งนี้นับเป็นครั้งที่ ๔

พระนิพนธ์เรื่องนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงอธิบายเรื่องของศีล สมาธิ ปัญญา ไว้โดยสังเขป เข้าใจง่าย เป็นความรู้เบื้องต้นสำหรับที่จะเป็นพื้นฐานในการศึกษาในระดับสูง ๆ ขึ้นไป

ฉะนั้น จึงหวังว่าพระนิพนธ์เรื่องนี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้ประสงค์จะหาความรู้ความเข้าใจเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ในพระพุทธานุศาสน์ได้อย่างพอเพียงแก่การปฏิบัติในเบื้องต้น และเป็นพื้นฐานเพื่อการศึกษาต่อ ๆ ไป

สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช

วัดบวรนิเวศวิหาร

มกราคม ๒๕๓๖

สารบัญ

ศีลในพระพุทธศาสนา	๑
ความหมายของศีล	๑
ศีลคู่กับวินัย	๓
ประโยชน์ของการบัญญัติวินัย	๔
ความหมายของสิกขาบท	๗
ปฏิบัติตามสิกขาบทคือรักษาศีล	๘
ศีลนิสัย	๑๑
ศีลเป็นสรณะ	๑๒
ศีลเป็นเสมือนรั้วกันความชั่ว	๑๓
ศีลคือความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ	๑๔
ความสงบ ความเป็นปกติ เป็นตัวศีล	๑๖
ศีลที่เป็นบารมีในจริยาปฏิภาณ	๑๗
ศีลบารมี ๓ ชั้น	๒๐
อานิสงส์ของศีล	๒๑
สมาธิในพระพุทธศาสนา	๒๕
ความหมายของสมาธิ	๒๕
สมาธิภาวนา ๔ อย่าง	๓๐
สมาธิคือสมถกรรมฐาน	๓๒

เครื่องกันจิตไม่ให้ได้สมาธิ—นิวรรณ์	๓๓
กรรมฐานสำหรับแก่นิวรรณ์	๓๘

ปัญญาในพระพุทธศาสนา	๕๕
ความหมายของปัญญา	๕๕
ปริยัติปัญญา ปฏิบัติปัญญา ปฏิเวธปัญญา	๕๖
ความสำคัญของปัญญา	๕๘
ความรู้ทางอายตนะ	๕๙
มโนเป็นตัวเชื่อมระหว่างรูปและนาม	๖๐
วิถีจิตใจเทียบกับระบบมันสมอง	๖๑
ความรู้ทางอายตนะไม่ใช่ตัวปัญญา	๖๓
ทางให้เกิดปัญญา	๖๕
ปัญญาที่แท้จริงคือรู้ทั่วถึงสัจจะ	๖๗
ปัญญาในอริยสัจเป็นปัญญาสูงสุด	๖๙
รู้จริงต้องละได้เว้นได้	๗๑
ให้รู้จักกำหนดรู้	๗๔

ศีล ในพระพุทธศาสนา

ความหมายของศีล

คำว่า “ศีล” นั้น ได้แก่เจตนาที่เป็นเหตุงดเว้นอย่างหนึ่ง หมายถึงเจตสิก คือเจตนางดเว้น หรือความงดเว้นนั้นเองที่บังเกิดขึ้นในใจ หมายถึง สังวร หรือ สังวร คือความสำรวมระวัง หมายถึง อวิตกกัมมะ ความไม่ละเมิด คือความที่ไม่ล่วงละเมิด ท่านอธิบายความหมายของศีลไว้ดังนี้ และอรรถคือเนื้อความของศีลนั้นมีความหมายถึงว่า ความตั้งกายกรรมเป็นต้นไว้ด้วยดี หมายถึงว่า ความดำรงหรือทรงกุศลธรรมทั้งหลาย โดยเป็นที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลาย และศัพท์ว่าศีลนั้น มีความหมายถึง “สัระ” ที่แปลว่าสูงสุด “สัละ”

ที่แปลว่า เงื่อนต้น “สีตละ” ที่แปลว่า เย็น “สีวะ” ที่แปลว่า
ควรเสพ เป็นต้น

แม้ศีลจะมีอรรถคือเนื้อความและมีศัพท์ที่จะพึงแปล
ไปได้หลายอย่าง แต่ก็มีลักษณะเป็นอันเดียว คือ *ความเป็น
ปกติ* เหมือนอย่างว่ารูปที่ตาเห็นแตกต่างกันหลายอย่าง แต่
ก็มีลักษณะที่เป็นสิ่งที่พึงเห็นได้ด้วยตาเพียงอย่างเดียว ลักษณะ
ที่เป็นอันเดียวกันของศีลคือความเป็นปกติ ก็ควรจะมีความ
หมายครอบคลุมถึงทั้งกายวาจาใจ คือความเป็นปกติกาย ปกติวาจา
ปกติใจ โดยทั่วไปมักจะอธิบายกันแต่เพียงเป็นความปกติกาย
ปกติวาจา แต่ก็ควรจะต้องถึงใจด้วย เทียบอย่างกรรมบถคือทาง
ของกรรม การงานที่กระทำด้วยเจตนาคือความจงใจ ก็แบ่งเป็น
กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ทั้งฝ่ายอกุศลและทั้งฝ่ายกุศล
แม้ทางใจเองเมื่อปรากฏเป็นกิเลสอย่างแรง ดังที่แสดงไว้ใน
กรรมบถนั้น ในฝ่ายที่เป็นอกุศล คือ เมื่อถึง *อภิชฌา* ความ
โลภแห่งเล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน เป็น *พยาบาท*
ความปองร้ายหมายทำลายล้าง เป็น *มิจฉาทิฏฐิ* ความเห็นผิด
จากทำนองคลองธรรม ดังเช่นเห็นว่าบาปบุญไม่มี และเหตุ
แห่งสุขทุกข์ต่าง ๆ ที่เป็นบาปเป็นบุญไม่มี มารดาบิดาไม่มี
 เป็นต้น เมื่อเป็นความเห็นที่ผิดจากทำนองคลองธรรมดังนี้
ก็จัดเป็นมโนกรรมคือเป็นการงานที่กระทำทางใจเป็น
อกุศล เพราะฉะนั้น กรรมคือการงานที่กระทำทางใจนี้จึง

มิได้ เมื่อมีมโนกรรมได้ มโนกรรมก็จัดอยู่ในประเภทของศีล คือ ความที่เว้นจากมโนกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลก็จัดเป็นศีล เช่นเดียวกับเว้นจากกายกรรมที่เป็นอกุศล เว้นจากวจีกรรมที่เป็นอกุศลก็จัดเป็นศีล และเมื่อมีมโนกรรมที่เป็นอกุศล ก็จัดเป็นการละเมิดศีล เช่นเดียวกับมีกายกรรมที่เป็นอกุศล มีวจีกรรมที่เป็นอกุศล ก็จัดเป็นการละเมิดศีล เพราะฉะนั้น แม้กรรมที่เป็นไปทางใจก็มีอยู่ดังที่กล่าวมานี้

ฉะนั้น เจตนาคือศีลจึงมีความหมายถึงเจตนาคือความงดเว้นจากกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่เป็นอกุศล ที่เป็นบาปเป็นทุจริตทั้งหมด และอรรถคือเนื้อความที่เป็นอันเดียวกันของศีลคือความเป็นปกติ จึงมีความหมายถึงความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจด้วย ครบทั้ง ๓

ศีลคู่กับวินัย

ศีลนี้คู่กันอยู่กับ วินัย วินัยนั้นเป็นพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า แบ่งออกโดยย่อเป็น ๒ ก่อน คือ อาศาเรียนวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ อนาศาเรียนวินัย วินัยสำหรับบรรพชิต อาศาเรียนวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนนั้น ก็ได้แก่สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์ ๕ ข้อบ้าง ๘ ข้อบ้าง ส่วนอนาศาเรียนวินัย วินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับบรรพชิต

ผู้ไม่มีเรือน ก็ได้แก่สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุ
ที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบท สำหรับสามเณรก็
๑๐ สิกขาบท วินัยจึงมีจำแนกข้อว่ามีกี่ข้อตามที่ทรงบัญญัติ
ไว้ดังนี้ และเมื่อรับปฏิบัติในพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้นี้
สำหรับเป็นคฤหัสถ์ถ้ารับพระบัญญัติ ๕ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๕
๘ ข้อก็เรียกว่าศีล ๘ เมื่อรับพระบัญญัติ ๒๒๗ ข้อก็ชื่อว่า
ศีล ๒๒๗ รับพระบัญญัติ ๑๐ ข้อก็เรียกว่าศีล ๑๐ ฉะนั้น
ความเป็นศีลจึงบังเกิดขึ้นตามความถือปฏิบัติตามพระวินัย
หรือตามวินัยดังกล่าว เฉพาะลำพังศีลเองนั้นไม่มีข้อ แต่มี
ลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วรวม ๆ จนถึงมีลักษณะเป็นอันเดียว
คือความปกติกายวาจาใจเป็นลักษณะดังที่กล่าวนั้น วินัยจึง
คู่อยู่กับศีลดังนี้ โดยที่ไม่แยกออกจากกัน ต้องประกอบอยู่
ด้วยกัน

ประโยชน์ของการบัญญัติวินัย

พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระพุทธศาสนานั้น ในชั้น
แรกยังมีได้ทรงบัญญัติพระวินัย แต่ในต่อมาจึงทรงบัญญัติ
พระวินัย และข้อที่ทรงบัญญัติพระวินัยนั้น ก็เพราะเมื่อพระ
ภิกษุทั้งหลายมีมากขึ้น **อัสวัฏฐานิยธรรม** คือธัมมะทั้งหลาย
ซึ่งเป็นที่ตั้งของอัสวกิเลส กิเลสที่ต้องสันดานมีมากขึ้น อาทิ
๔

จำนวนพระมีมากขึ้น ลากผลสักการะต่าง ๆ มีมากขึ้น
เป็นต้น พระภิกษุเองจึงมีความประพฤติกิเลสที่ปรากฏออกทาง
กายทางวาจาที่ไม่ดีไม่งามต่าง ๆ เพราะฉะนั้น อาศัยอำนาจ
ประโยชน์ที่ต้องการ ๑๐ ข้อ จึงได้ทรงบัญญัติพระวินัย คือ

๑. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความตั้งอยู่ด้วยดีแห่ง
สงฆ์ คือหมู่ของภิกษุทั้งหลายที่ตั้งงาม

๒. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความที่สงฆ์คือหมู่ภิกษุ
ทั้งหลายอยู่ผาสุก

๓. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อข่มบุคคลทั้งหลายที่
เก้อยาก อันหมายความว่าที่เป็นอลัชชี คือไม่มีความละอายใจ
จึงประพฤติกิเลสที่ไม่สมควรต่าง ๆ

๔. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุ
ทั้งหลายซึ่งมีศีลเป็นที่รัก

๕. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความสำรวมระมัดระวัง
อาสวะคือกิเลสต้องสันดานทั้งหลายที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบัน

๖. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อละ ทำลายอาสวะคือกิเลส
ที่ต้องสันดานทั้งหลายที่เป็นสัมปรายะ ที่เป็นไปในภายหน้า

๗. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความเลื่อมใสของบุคคล
ทั้งหลายผู้ยังไม่เลื่อมใส

๘. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความที่บุคคลผู้เลื่อมใสแล้ว มีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น

๙. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความตั้งอยู่ของพระสังฆกรรม

๑๐. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่ออนุเคราะห์ คือปฏิบัติวินัยเอง คือปฏิบัติการทำจัดโทษทางกายทางวาจาโดยตรง ทำให้บังเกิดความเรียบร้อยดีงามทางความประพฤติขึ้นในหมู่

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเพื่ออำนาจประโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการดังที่กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้น ผู้สมทานศีล เช่น สมทานศีล ๕ สมทานศีล ๘ ก็สมทานวินัยนั่นเอง ๕ ข้อ ๘ ข้อ หรือสมทานศีล ๑๐ ก็สมทานวินัย ๑๐ ข้อนั่นเอง ส่วนวินัยของภิกษุคือสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ ข้อนั้น ไม่ได้สมทานที่ละข้อเหมือนอย่างศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ แต่ชื่อว่าสมทานด้วยการที่เข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เพราะพระวินัยที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบทนั้น เป็นวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นสำหรับภิกษุ ฉะนั้น เมื่อสำเร็จเป็นภิกษุขึ้นแล้วจากการอุปสมบท ก็ชื่อว่าต้องปฏิบัติวินัย ๒๒๗ สิกขาบทนี้โดยอัตโนมัติ โดยไม่ต้องสมทานทีละข้อ

ความหมายของสิกขาบท

คำว่า "สิกขาบท" นี้แปลว่าบทของการศึกษา และคำว่า **บท** นั้นแปลว่าทางก็ได้ แปลว่าก้าวก็ได้ ทางก็คือว่าทางแห่งการศึกษา ก้าวก็คือว่าก้าวของการศึกษา สำหรับในความหมายทางร่างกาย บทกับบาทมาจากมูลธาตุเป็นอันเดียวกัน คำว่าบาทนั้นแปลว่า เท้า ก็ใช้สำหรับเดิน จะไปไหนก็ใช้เท้าเดิน เพื่อให้ถึงที่ ๆ ต้องการจะไป เพราะฉะนั้นมูลธาตุของคำว่าบทหรือบาทจึงแปลว่าการถึง หรือการให้ถึงด้วยการเดินไปตามทางที่ละก้าว ๆ สิกขาบทหรือบทของสิกขาก็คือว่าทางเดินหรือว่าการเดินเพื่อให้ถึงไปที่ละก้าว ๆ ของการศึกษา อันแสดงว่าสิกขาหรือศึกษานี้เป็นสิ่งที่จะต้องเดินไปปฏิบัติไปที่ละก้าว เพื่อให้ถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา และการที่ปฏิบัติไปที่ละก้าว ๆ โดยลำดับนี้เรียกว่าสิกขาบท เพราะสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติขึ้นสำหรับที่จะให้เดินไปที่ละก้าว ๆ เพื่อให้ถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา จึงเป็นข้อที่จะต้องปฏิบัติอยู่เสมอ จะเดินเพียงก้าวเดียวนั้นแล้วก็หยุดเสียก็ไม่ถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา จะต้องเดินเรื่อยไป แต่ก็เดินไปที่ละก้าว ๆ โดยลำดับ เหมือนอย่างสิกขาบทข้อหนึ่ง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ จะสำหรับคฤหัสถ์ก็ตาม สำหรับบรรพชิตก็ตาม ก็ต้องปฏิบัติกันอยู่เป็นประจำ

ไม่ใช่ว่าปฏิบัติวันเดียวแล้วไม่ต้องทำอีก ก็ต้องปฏิบัติเรื่อย ๆ ไปทุกวัน เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา ซึ่งจุดมุ่งหมายของการศึกษานี้ก็ได้แก่วิมุตติ ความหลุดพ้น หรือนิพพาน ตามจุดมุ่งหมายสูงสุดในพุทธศาสนา เมื่อยังไม่ บรรลुวิมุตติ ไม่บรรลุนิพพาน ก็ต้องปฏิบัติเดินกันเรื่อยไป จะหยุดก็ไม่ได้ อันนี้เป็นความหมายตรงของคำว่าสิกขาบท

ปฏิบัติตามสิกขาบทคือรักษาศีล

คราวนี้การปฏิบัติตามสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เรียกว่า ศีล และก็เรียกจำแนกศีลว่ามีกี่ข้อ ๆ ก็ตามก็คือปฏิบัติตามสิกขาบทอย่างนั้น ๆ ก็ข้อ เช่นว่าปฏิบัติตามสิกขาบท ๕ ข้อ อย่างคฤหัสถ์ก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ข้อก็เรียกว่าศีล ๘ สำหรับฝ่ายบรรพชิตนั้น สำหรับสามเณร ๑๐ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๑๐ สำหรับภิกษุ ๒๒๗ ข้อก็เรียกว่าศีล ๒๒๗ ดังนี้ และคำว่าศีลนี้แปลอย่างหนึ่งว่าปกติ และก็ยังมีคำแปลอย่างอื่นอีก อันมีความหมายว่า ต้องการที่จะให้ปฏิบัติตามสิกขาบทนั้นจนเป็นปกติ อย่างเช่นว่าสิกขาบทบัญญัติว่า ให้เว้นจากการฆ่าก็ให้เว้นจากการฆ่าได้เป็นปกติ ให้เว้นจากการลักก็ให้เว้นจากการลักได้เป็นปกติ ต้องการจะให้ปฏิบัติ

ให้เป็นปกติ แต่ว่าในการที่จะปฏิบัติได้เป็นปกตินั้น ก็จะต้องมีวิริยคือความตั้งใจดเว้นจากข้อที่บัญญัติไว้ว่าให้งดเว้นจากสิ่งนั้น ๆ วิริยนี้จึงเป็น หัวใจของศีล และก็มีสิ่งประกอบก็คือ นอกจากงดเว้นจากข้อที่ทรงบัญญัติไว้ให้งดเว้น ก็ต้องปฏิบัติในข้อที่ทรงบัญญัติให้ปฏิบัติด้วย อย่างเช่นสำหรับภิกษุทรงบัญญัติไว้ให้งดเว้นจากข้อนั้น ๆ ส่วนหนึ่ง และทรงบัญญัติว่าให้กระทำอย่างนั้น ๆ ส่วนหนึ่ง เมื่อทรงบัญญัติให้เว้นก็เว้น ทรงบัญญัติให้ทำก็ทำ แปลว่าจะต้องมีความเชื่อฟัง และเมื่อมีความเชื่อฟังดังนี้ ก็จะทำให้งดเว้นในข้อที่ทรงบัญญัติให้งดเว้น กระทำในข้อที่ทรงบัญญัติให้กระทำได้ ดังนี้เรียกว่าศีล และเมื่อจะกล่าวโดยสรุปก็ยังมีอีกข้อหนึ่งคือว่า ทรงบัญญัติให้ไปในที่ที่ควรไป ไม่ไปในที่ที่ไม่ควรไป ก็เชื่อฟังตามที่ทรงบัญญัตินั้น

ฉะนั้น ในบาลีที่แสดงอธิบายศีลสำหรับภิกษุทั่ว ๆ ไป จึงมักจะใช้คำอธิบายว่า ปาติโมกขสัรสาธุโค สාරวมแล้วด้วยความสාරวมระวังในพระปาติโมกข์ อาจารย์โคจรสมุปนฺโน ถึงพร้อมด้วยอาจารย์คือความประพฤติและโคจรระโคจรคือที่เกี่ยวไป ดังนี้ คำว่าสාරวมด้วยความสාරวมในพระปาติโมกข์นั้นก็ ได้แก่ ความที่ตั้งใจสාරวมปฏิบัติตามสิกขาบทบัญญัติ ๒๒๗ ข้อที่เรียกว่าปาติโมกข์ คือเป็นพระบัญญัติที่เป็นข้อสำคัญ เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ อาจารย์โคจร

สมุปนฺโน ถึงพร้อมด้วยอาจารย์คือมรรยาท โจรคือที่เกี่ยว
ก็หมายความว่าถึงพร้อมด้วยความประพฤติดังต่าง ๆ ดัง
ที่ทรงบัญญัติเป็นข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่มานอกพระปาติโมกข์
ทั้งหลาย ดังที่ประมวลไว้ในวินัยมุขเล่ม ๒ ถึงพร้อมด้วยโจร
คือที่เกี่ยว คือเกี่ยวไปในที่ ๆ ควรเกี่ยวไป ซึ่งเมื่อกล่าวโดย
สรุปแล้วก็ถือว่า เดินยืนนั่งนอนในที่ ๆ ควรเดิน ควรยืน ควร
นั่ง ควรนอนทั้งหลาย ในที่ทั้งปวง เหล่านี้รวมอยู่ในคำว่าศีล

เพราะฉะนั้น คำว่าศีลนั้นจึงหมายถึงความที่มีวิริติ
เจตนา ความตั้งใจดวันข้อที่ทรงบัญญัติให้ดวัน ให้ประพฤติ
ในข้อที่ทรงบัญญัติให้ประพฤตินั้น ๆ เช่น ในอาจารย์ มรรยาท
ทั้งหลายที่ดงามทั้งปวง เช่น เกี่ยวแก่การนุ่งห่ม การประกอบ
กิจวัตรอื่น ๆ ทั้งหลาย และให้เกี่ยวไปในที่ที่ควรเกี่ยวไป ไม่
ไปในที่ ๆ ไม่ควรไป สำเร็จอิริยาบถทั้ง ๔ ในข้อที่ควรสำเร็จ
อิริยาบถทั้ง ๔ ศีลจึงเป็นข้อปฏิบัติสำหรับให้มีวินัยสำหรับ
ตนเอง เป็นความเรียบร้อยดงามสำหรับตนเองด้วย เป็นความ
เรียบร้อยสำหรับหมู่คณะด้วย และเมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นข้อ
กำจัดโทษทางกายทางวาจาทั้งหลาย ตลอดจนถึงทางจิตใจ
เป็นข้อแนะนำที่ดงามสำหรับความประพฤติที่ดงามทางกาย
ทางวาจา ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างว่าเป็นเครื่องประดับ
อันประเสริฐใช้ประดับกายประดับวาจาให้ดงาม

สีลนีสัย

เมื่อได้ปฏิบัติในศีลอยู่เป็นอาจิณก็ย่อมจะทำให้เกิดความคุ้นเคยในศีล จะทำให้สามารถปฏิบัติในศีลจนเป็นปกติ ความประพฤติดังนี้เรียกว่า สีลนีสัย คือมีศีลเป็นนิสัยที่อาศัย มีศีลเป็นวาสนาคือมีศีลที่อยู่ตัวคงที่คงตัว มีศีลเป็นสันดานคือเป็นเครื่องสืบทอดในจิตใจที่ติงาม แต่ว่าจะปฏิบัติถึงขั้นนี้ได้นั้น ก็จะต้องประสบทุกขในการปฏิบัติศีลมาน้อยหรือมาก เพราะว่า การปฏิบัติในศีลดังกล่าวนั้นเป็นการปฏิบัติขัดต่อตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากในจิตใจที่ทุกคนมีอยู่ ศีลทุกข้อย่อมเป็นสิ่งที่ขัดคอตัณหาทั้งนั้น เป็นสิ่งที่กันประคูดตัณหาทั้งนั้น ไม่ให้ตัณหาออกไปได้ เมื่อเป็นดังนี้ ตัณหาที่มีอยู่ก็ดิ้นขลุกลนอยู่ในใจ ก็ทำให้เป็นทุกข์กลัดกลุ้มเดือดร้อน อันนี้แหละจะต้องใช้สติใช้ปัญญากำหนดให้รู้จัก อริยสัจ ที่เป็นขั้นมูลฐาน ก็จะต้องกำหนดที่ใจของตนเองว่า ถ้าหากว่าได้รับความอึดอัดเดือดร้อนเพราะการปฏิบัติในศีลดังนี้ ก็ไม่ใช่เป็นโทษของศีล ศีลไม่ได้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ว่าเป็นโทษของตัณหาในจิตใจนั่นเอง ตัณหาเป็นตัวทุกข์สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้น ทุกข์ทั้งหลายที่ได้รับในการปฏิบัติศีลนั้นเกิดจากตัณหาเป็นเหตุ ตัณหาที่ดิ้นขลุกลนอยู่ในจิตใจเพราะออกไปไม่ได้ มีศีลกันอยู่ทุกทางที่ตัณหาจะออกไป

ก็กำหนดให้รู้จัก และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ได้รู้จักอริยสัจ ๒
ข้อ คือ รู้จักทุกข์และรู้จักสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ชั้นศีล และ
เมื่อได้ตั้งใจไม่ยอมแพ้ต่อตัณหา ใช้ขันติ ความอดทน ใช้สติ
ใช้ปัญญา ตลอดจนถึงตั้งใจอบรมสมาธิ อบรมปัญญาที่ยิ่ง ๆ
ขึ้นไป แปลว่าไม่ยอมแพ้ ตัณหาชั้นนี้ก็ต้องสงบไปเอง เพราะ
ว่าเมื่อบุคคลไม่แพ้แล้ว ตัณหาก็ก็นั่นก็สงบไปเอง จิตก็สงบ
ไม่ต้องไปทำอะไรตามตัณหา แต่ให้รู้จักมีขันติ มีสติปัญญา
มีสมาธิ เหล่านี้ ตัณหาก็ก็นั่นก็ต้องสงบดับลงไป

ศีลเป็นสรณะ

เมื่อตัณหาสงบดับลงไป นั้นแหละเป็นตัวทุกข์นิโรธ
ความดับทุกข์ และก็ต้องรู้จักว่าข้อปฏิบัติต่อสู้กับตัณหาจน
ตัณหาต้องแพ้ไป นั้นแหละเป็นตัวมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความ
ดับทุกข์ เป็นอันว่าได้รู้จักอริยสัจอีก ๒ ข้อ คือ ข้อทุกข์นิโรธ
และข้อมรรคในชั้นศีล นี่เป็นตัวสติปัญญาในชั้นนี้ และศีลนี้
เองก็จะมาเป็นสรณะคือที่พึ่ง เรียกว่ามีธรรมะคือศีลเป็นที่
พึ่ง และตนเมื่อมีศีลอยู่ ก็ชื่อว่าตนเป็นที่พึ่งของตนได้ในชั้น
ศีลนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามีธรรมะคือศีลเป็นที่พึ่ง และก็มี
ตนเป็นที่พึ่งด้วยในชั้นศีลนี้ พระพุทธเจ้าพระสงฆ์ก็มาเป็น
ที่พึ่งทั้งหมด เพราะฉะนั้นก็ต้องกำหนดให้รู้ดังนี้ และก็ต้อง

กำหนดให้รู้ด้วยตนเองที่ตัวเอง ต้องปฏิบัติที่ตัวเอง ตั้งใจรู้
ตั้งใจปฏิบัติอยู่ก็สามารถจะทำได้

ศีลเป็นเสมือนรั้วกันความชั่ว

การรักษาศีลเป็นที่รู้สึกกันโดยมากว่า เหมือนเป็น
การสร้างรั้วล้อมตนเอง ศีลยิ่งมากข้อ ก็ยิ่งเหมือนรั้วที่แน่น
หนาแข็งแรง และยังมีวงแคบ จะทำอะไรจะไปไหนก็ล้วนแต่
มีข้อห้ามทั้งนั้น เมื่อรู้สึกดังนี้จึงไม่พอใจจะรักษาศีล ประารถนา
ที่จะทำอะไรไปข้างไหนตามความพอใจ มีเรื่องเล่าในอรรถก
ถาธรรมบทว่า

ภิกษุรูปหนึ่งรู้สึกว่วินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ
ไว้มีเป็นอันมาก ไม่อาจที่จะรักษาให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ มี
ความเบื่อหน่ายหมดกำลังใจ พระพุทธเจ้าได้ทรงเรียกภิกษุ
นั้นไปตรัสถาม ว่าสามารถจะรักษาเพียงข้อหนึ่งได้หรือไม่
ภิกษุนั้นก็กราบทูลว่า ถ้าเพียงข้อเดียวก็สามารถ พระพุทธเจ้า
ตรัสสอนว่า ถ้าอย่างนั้นก็ให้รักษาจิตของตน เมื่อสามารถ
รักษาจิตของตนได้เพียงข้อเดียว ก็สามารถรักษาข้ออื่น ๆ
ได้ทั้งหมด ภิกษุนั้นได้ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาท ก็สิ้น
ความอึดอัดรำคาญ สามารถรักษาพระวินัยให้บริสุทธิ์บริบูรณ์

อันที่จริงจะเปรียบเทียบเหมือนอย่างรั้วล้อมก็ได้ แต่หมายความว่าล้อมมิให้ความชั่วเข้ามา เหมือนอย่างรั้วล้อมบ้านป้องกันโจรผู้ร้าย และรั้วบ้านนั้นก็มิประตูลงสำหรับเข้าออก แม้ตัวบ้านเองก็มีประตูหน้าต่าง คนโดยปกติก็เข้าออกทางประตู ถ้าป็นรั้วหรือป็นหน้าต่างเข้าหรือออก ก็เป็นการผิดปกติ ศิลก็เช่นเดียวกัน แม้เป็นข้อห้ามดั่งศีล ๕ เหมือนอย่างรั้วกัน แต่นอกจากที่ห้ามไว้นั้นก็อาจทำได้ เท่ากับมีประตูสำหรับเข้าออกอยู่ด้วยบริบูรณ์ เพราะข้อที่พึงทำมีมาก จะแสดงไว้ก็คงไม่หมด จึงแสดงไว้แต่ข้อห้ามที่มีจำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อเข้าใจดังนี้ ก็จะเข้าใจต่อไปได้ว่า ผู้ที่เว้นจากข้อห้าม ทำในข้อที่ห้ามไม่ห้าม เรียกได้ว่าเป็นคนปกติ เหมือนอย่างเข้าออกทางประตูโดยปกติ เป็นอันได้เข้าใจความหมายของศีลโดยตรง

ศีลคือความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ

ศีลแม้จะมีข้อบัญญัติน้อยหรือมากอย่างไร แต่ก็มีลักษณะเดียวคือความปกติ อันหมายถึงปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ แต่เพราะบุคคลมีโลภะ โทสะ โมหะ หรือโลภ โกรธ หลง จึงทำให้ประพฤตินิโคตติ เหตุฉะนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้ตั้งใจงดเว้นจากความประพฤตินิโคตติต่าง ๆ และได้ทรง

บัญญัติข้อที่พึงงดเว้นไว้โดยชัดเจน เมื่อได้ตั้งใจงดเว้นตามพระบัญญัติ ก็ชื่อว่ามีศีลตามที่งดเว้นได้

เมื่อจะตั้งปัญหาว่า อะไรชื่อว่ามีศีล ก็อาจยกเอาลักษณะใดลักษณะหนึ่งของการปฏิบัติดังกล่าวขึ้นพูดได้ทั้งนั้น เช่นที่แสดงไว้ใน ปฏิสัมภิตามรรค ว่า “เจตนา สิ้น เจตนาชื่อว่าศีล เจตสิก สิ้น เจตสิก ชื่อว่ามีศีล ตัวโร สิ้น สังวรชื่อว่าศีล อวิตกกัมม สิ้น ความไม่ล่วงละเมิดชื่อว่าศีล” มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าศีลต้องประกอบด้วยเจตนาวิริติงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น เจตนาที่เหลือชื่อว่าศีล วิริติ หรือ เวรมณี คือความงดเว้น ชื่อว่าเจตสิกเพราะมีในใจ แม้เจตสิกคือวิริติก็ชื่อว่าศีล เมื่อมีเจตนาและเจตสิกเป็นศีลขึ้น ก็มีการสำรวมระมัดระวังเป็นอันดี แม้ความสำรวมระมัดระวัง หรือที่เรียกว่าสังวรนี้ก็ชื่อว่าศีล เมื่อมีความสังวร ก็ย่อมไม่ล่วงละเมิดภัยเวรนั้น ๆ แม้ อวิตกกัมม ความไม่ล่วงละเมิด ก็ชื่อว่าศีล

อนึ่ง ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ อันผู้มีศีลสมาทาน ประพฤติ เรียกว่า ลิกขาบท แม้ลิกขาบทนั้นก็เรียกว่าศีล และ ก็เรียกว่าศีล ๕ เพราะมี ๕ ลิกขาบท ศีล ๘ ก็เพราะมี ๘ ลิกขาบท เป็นต้น ผู้ที่สมาทานศีลคือสมาทานลิกขาบทนั้น ๆ ดังสมาทานว่า “ปาณาติปาตา เวรมณี ลิกฺขปาปํ สมายิยมิ ข้าพเจ้าสมาทานลิกขาบทคืองดเว้นจากการฆ่าสัตว์” ดังนี้ เป็นต้น

ความสงบ ความเป็นปกติ เป็นตัวศีล

การสมาทานสิกขาบทนี้เป็นเบื้องต้นแห่งการนำตนเข้าสู่ศีลด้วยสมาทานวิริติ เมื่อสมาทานแล้วก็รักษาไว้ด้วยดี ไม่ล่วงละเมิดด้วยความสังวร ประกอบด้วยวิริติเจตนา ความตั้งใจดเว้น ผู้สมาทานศีลแล้วไม่ล่วงทางกายวาจา ศีลก็ไม่ขาดไม่ทะลุ แต่ถ้ายังคิดล่วงอยู่ หรือยังมีความคะนองกายวาจา ศีลก็ต่างพร้อยไม่บริสุทธ์ ต่อเมื่อใจไม่คิดล่วงละเมิด และไม่คะนองกาย คะนองวาจา ศีลจึงไม่ต่างพร้อย เป็นศีลบริสุทธ์ เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งรักษาศีลให้บริสุทธ์ จึงต้องรักษาเจตนาหรือใจให้ประกอบด้วยวิริติ เมื่อเป็นเช่นนี้ ศีลก็จะเกิดอยู่กับใจ ใจก็จะอยู่กับศีล เป็นใจสงบ ใจปกติ กายวาจาก็สงบปกติ ดังพระบาลีว่า

สนฺตํ ตสฺส มนํ โหติ   สนฺตา วาจา จ กมฺมํ จ

ใจของท่านสงบ วาจาและกรรมทางกายก็สงบ

จึงเป็นศีลตลอดกายวาจาใจ ความสงบความเป็นปกตินี้เป็นลักษณะเอกอันเดียวของศีล เป็นตัวศีล

ศีลที่เป็นบารมีในจรรยาปิฎก

ศีลตามที่กล่าวมานี้มี ๒ ประเภทก่อน คือ ศีลที่เป็นกรรม กับ ศีลที่เป็นบารมี ศีลที่ปฏิบัติคราวหนึ่ง ๆ เป็นศีลที่เป็นกรรม เพราะเป็นกิจที่ทำ ศีลที่เป็นกรรมนี้แหละที่เก็บสั่งสมเป็นสันดานแห่งศีลในจิต ก็เป็นศีลที่เป็นบารมี ท่านแสดงว่าพระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญ สีลบารมี ทรงรักษาจิตไม่ให้โกรธ รักษาศีลไว้โดยไม่อ้าลัยแก่ชีวิตและเลือดเนื้อ ตลอดพระชาติเป็นอันมาก จึงได้สำเร็จพระโพธิญาณในที่สุด

ดังที่แสดงไว้ในจรรยาปิฎก เล่าเรื่องดิรัจฉานบัง มนุษย์บัง เทพบัง ผู้รักษาศีลยิ่งกว่าชีวิต แม้เป็นเรื่องนิทานชาดก อันอาจเห็นว่าเก่าพันสมัย แต่คติของเรื่องก็ยังเป็นเครื่องสอนใจได้ ไม่มีเก่า ซ้ำยังเป็นเครื่องเตือนโดยอ้อมว่า แม้ดิรัจฉานก็ยังเห็นคุณของศีล โฉนมนุษย์จะไม่เห็นคุณของศีลเล่า ดังเช่นเล่าเรื่องช้างชื่อ สีลวานาค เลี้ยงมารดา งามีพิษร้ายชื่อ ภูริทัต กระเบื้องใหญ่เรียกว่า มหิงสรราช เรื่องหลังนี้เล่าถึงกระเบื้องซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่ ถูกวานรขั้วรังแกต่าง ๆ เช่น แกล้งถ่ายรด แด่ ก้อดกลั่นใจไม่ทำร้ายตอบทั้งที่อาจทำได้ โดยเฉพาะเรื่อง ภูริทัต ที่แสดงไว้ใน ภูริทัตชาดก จัดเป็นชาดกที่แสดงศีลบารมี และจัดเป็นชาติที่สำคัญชาติหนึ่งในทศชาติ มีเรื่องโดยย่อว่า

นาคชื่อภูริทัต เป็นบุตรของท้าวธตรัฐและนางสมุทราชา

ขึ้นจากเมืองบาดาลมารักษาอุโบสถศีลที่ริมฝั่งแม่น้ำมุนาในเมืองมนุษย์ ถูกพราหมณ์อาลัมพายนจับไป บังคับให้แสดงแก่ประชาชน ตลอดจนแสดงถวายพระเจ้าพาราณสีผู้เป็นพระเชษฐาของนางสมุทรสา ต่อมาพี่น้องของภuritักัดติดตามมาช่วยแก้ไขให้พ้นจากอำนาจของพราหมณ์อาลัมพายนได้ ภuritักัดระวังจิตมิให้โกรธและทำร้ายพราหมณ์อาลัมพายน ยอมปฏิบัติตามคำสั่งให้แสดงของพราหมณ์อาลัมพายน รักษาศีลอยู่ได้ตลอดเวลา

เรื่องมนุษย์เล่าเรื่องกุมารชื่อ ชยทิส พระราชบิดาถูกไปริสาทซึ่งเป็นมนุษย์กินคนจับพระองค์ไปได้ในขณะที่เสด็จไปทรงล่าสัตว์ จะปลงพระชนม์เป็นภิกษา พระราชาทรงขอผ่อนผันให้ปล่อยพระองค์เพื่อทรงทำกิจบางอย่าง และมอบหมายกิจการทั้งปวงแล้วพระองค์จะกลับมา ไปริสาทจึงปล่อยพระองค์กลับ พระราชกุมารทรงขอพระราชบิดาเสด็จไปหาไปริสาทแทน ทรงรักษาสัจจวาจาสัญญาของพระราชบิดา ไปริสาทเห็นความเด็ดเดี่ยวมั่นคง ไม่สะดุ้งสะเทือนของพระราชกุมาร ก็กลับเป็นฝ่ายสะดุ้งกลัว ไม่กล้าที่จะทำอันตรายได้ ปล่อยพระองค์ไป พระราชกุมารกลับเป็นฝ่ายชักนำให้ไปริสาทมีศีลขึ้น

ส่วนเรื่องของเทพ ได้เล่าเรื่องธรรมเทพบุตรกับอธรรมเทพบุตร ฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายธรรมเทพบุตร เทียวชักชวนมหา

ชนให้สมათานกุศลกรรมบถ อีกฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายอธรรม เทพบุตร ชักชวนมหาชนให้มาสมათานอกุศลกรรมบถ รถของทั้ง ๒ ฝ่ายแล่นสวนทางมาพบกัน ฝ่ายอธรรมบังคับขู่ให้ฝ่ายธรรมหลีกเลี่ยง ถ้าไม่หลีกเลี่ยงจะเกิดมหาทุพพร ฝ่ายธรรมไม่ปรารถนาจะตอบโต้ด้วยอธรรม จึงเบี่ยงรถหลีกเลี่ยงให้ด้วยจิตใจอันสงบ ฝ่ายอธรรมก็ตกจมแผ่นดินลงไปในขณะที่นั่นเอง ชาดกเรื่องนี้เป็นเครื่องสอนว่า ทุก ๆ คนเมื่อเกิดความกำเริบขึ้นในจิตเช่นความโกรธ ก็เท่ากับเป็นอธรรมเทพบุตร จะประพฤติบาปอกุศลทุจริตได้ทุกอย่าง ทั้งจักชักชวนคนอื่นให้ประพฤติด้วย แต่เมื่อดับความกำเริบจิตเสียได้ อธรรมในจิตก็จกตกลงไปทันที ทั้งนี้ด้วยวิธีหลีกเลี่ยงให้คือเอาตัวหลบไม่เอาตัวออกมารับออกโต้ เช่น เมื่อถูกยั่วโทสะก็ไม่เอาตัวออกมารับการยั่วนั้น ปล่อยให้เขายั่วไปข้างเดียว ก็จักไม่เกิดโทสะซึ่งเป็นชนวนของการวิวาท การยั่วนั้นก็ไม่มีบังเกิดผล ต้องเลิกไปเอง เท่ากับฝ่ายอธรรมต้องตกจมแผ่นดิน เรื่องวิวาทที่เกิดด้วยโทสะ ก็เพราะเอาตัวออกมารับเผชิญหน้ากัน เหมือนอย่างรถวิ่งมาชนกัน เรื่องนี้มีคติสอนใจได้อย่างดีถึงวิธีปฏิบัติชนะอธรรมด้วยธรรม

เรื่องในชาดกต่าง ๆ เหล่านี้ แม้จะถือว่าเป็นเพียงนิทานที่นำมาเล่าอ้าง แต่ก็เป็นนิทานที่ให้คติเกี่ยวกับศีลธรรมมี

ศีลบารมี ๓ ชั้น

ศีลบารมีนี้ยังแบ่งออกไปเป็น ๓ ชั้น คือ

ศีลบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญ ด้วยรักศीलยิ่งกว่าบุคคลที่รักและทรัพย์สิน ดังภาษิตว่า “ผู้รักษาศีลพึงรักศील เคารพในศील เหมือนนกกต้อยตีวิดรักษาไข่ เหมือนจามรีรักษาขนหางเหมือนมารดารักษาลูกที่รัก หรือเหมือนคนตาบอดข้างหนึ่งรักษานัยน์ตาอีกข้างหนึ่งที่เหลืออยู่”

ศีลอุบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญ ด้วยรักศीलยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน ดังคำของจัมเปยกนาคว่า “ร่างกายของเราจงแตกกระจัดกระจายอยู่ในที่นี้ เหมือนแกลบที่เขาโปรยกระจัดกระจายอยู่ก็ตามที่ เราจะไม่ทำลายศील”

ศีลปรมัตตบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยรักศीलยิ่งกว่าชีวิตของตน ดังคำของภุริทัตว่า “ความสละชีวิตของตนเบา ยิ่งกว่าหญ้าในเรา ความละเมียดศीलสำหรับเราเหมือนพลิกแผ่นดิน” และดังภาษิตว่า “นรชนพึงสละทรัพย์สินเพราะเหตุแห่งอวัยวะ เมื่อจะรักษาชีวิตพึงสละอวัยวะ เมื่อระลึกถึงธรรมพึงสละทุกอย่าง ทั้งอวัยวะ ทรัพย์สิน และแม้ชีวิต”

อานิสงส์ของศีล

ศีลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพรรณนาอานิสงส์ไว้ โดยเอนกปริยาย ดังเช่นคำบอกอานิสงส์ว่า “สีเลน สุขติ ยนฺติ ไปสู่สุคติเพราะศีล สีเลน โภคสัมปทา โภคทรัพย์ถึงพร้อม เพราะศีล สีเลน นิพฺพตฺติ ยนฺติ ถึงความดับทุกข์เพราะศีล ตสฺมา สีลํ วิโสธเย เหตุคั้งนั้นสาธุชนพึงชำระศีลให้บริสุทธิ์”

ศีลให้อานิสงส์ดังกล่าวในปัจจุบัน พึงเห็นได้ในที่ใกล้ที่สุดคือในตนเองของทุก ๆ คนและในปัจจุบันนี้ คือทุก ๆ คน มีความสวัสดิ์ ปราศจากภัยเวร ไม่ถูกทำร้ายร่างกายและชีวิต ไม่ถูกลักทรัพย์ เป็นต้น เพราะเหตุที่มีเครื่องคุ้มครองรักษาทางบ้านเมืองบ้าง ทางพระศาสนาบ้าง กล่าวเฉพาะทางพระศาสนาก็คือ ศีล อันได้แก่ การงดเว้นจากการกระทำดังกล่าวของบุคคลอื่น ในที่ใดคนไม่มีศีลแก่กัน มุ่งแต่จะเบียดเบียนกัน อยู่ในที่นั้นไม่มีความสุข จะประกอบอาชีพอะไรให้เกิดความเจริญไม่ได้ ส่วนในที่ใดคนมีศีลแก่กัน อยู่ในที่นั้น จึงจะมีความสุขความเจริญ สุขติ แปลว่า การไปดี การถึงดี หมายถึงความสุขความเจริญ โภคสัมปทา แปลว่าความถึงพร้อมด้วยโภคะ หมายถึงมีโภคทรัพย์สมบูรณ์ ผลเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นเพราะคนที่อยู่ด้วยกันมีศีลแก่กัน คือเว้นเบียดเบียนกัน ผลอีกข้อหนึ่งคือความดับทุกข์ร้อนใจ จะเห็นได้ง่ายว่า

เกิดจากศีล ฉะนั้น เมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้แล้วจะเห็นว่า ศีล เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกคนที่อยู่ร่วมกัน และเป็นสิ่งจำเป็น ของทุก ๆ คน เพราะก็เป็นผู้หนึ่ง ๆ บรรดาผู้ที่อยู่ร่วมกัน แม้ โจรผู้ร้ายไม่มีศีลแก่บุคคลอื่น ก็ต้องมีศีลแก่พวกของตนเอง ถ้าไม่ซื่อตรงต่อพวกของตน ทำร้ายกันเอง คดโกงกันเอง ก็ จะ คุมกันอยู่ไม่ได้ แต่บุคคลโดยมากมีความคิดคับแคบปรารถนา ให้คนอื่นมีศีลแก่ตน คือ ปรารถนาไม่ให้อื่นเบียดเบียนตน แต่กลับไม่มีศีลแก่บุคคลอื่น ประพฤติเบียดเบียนเขา

พิจารณาสืบไปอีกชั้นหนึ่งว่า เพราะเหตุไรจึงปรารถนา ให้คนอื่นมีศีลแก่ตน ก็ จะเห็นเหตุผลต่อไปว่า เพราะทุก ๆ คน มีความรักตน รักร่างกายและชีวิต รักทรัพย์สินสมบัติและอื่น ๆ ของตน ปรารถนาสุขแก่ตน ไม่ปรารถนาทุกข์ รวมความว่า เมตตาดานอง ถ้าได้แม่เมตตานี้ไปแก่บุคคลอื่นใด ก็จะทำให้มี ศีลแก่บุคคลนั้น คืองดเว้นจากการเบียดเบียนผู้นั้น เปลี่ยน เป็นกึ่งกุลอนุเคราะห์ เหมือนอย่างมารดาบิดามีศีลแก่บุตร ธิดาด้วยอำนาจของเมตตา และเมื่อแม่ไปในสัตว์ดิรัจฉาน ก็ พาให้มีศีล เว้นเบียดเบียนในสัตว์ดิรัจฉาน เหมือนอย่างที่คุณมี ศีลในสัตว์เลี้ยงด้วยอำนาจของเมตตาเช่นเดียวกัน ผลของศีล ที่เกิดจากเมตตานี้ ก็คือความสุขความเจริญของบุคคลผู้รับ เมตตา เช่น มารดาบิดามุ่งผลคือความสุขความเจริญของบุตร ธิดา เมื่อบุตรธิดามีความสุขความเจริญเต็มที่มารดาบิดาย่อม

๒๒

จะวางใจเป็นอุเบกขาได้ ชื่อว่าวางความปรารถนาในผลที่ยิ่ง
ขึ้นไปกว่านั้น และก็ย่อมมีความสุขเพราะเต็มความปรารถนา
ศิลปะที่เกิดจากเมตตาก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาดูตนเห็น
ว่าไม่ได้เบียดเบียนใครให้เดือดร้อนด้วยกายวาจาหรือแม้
ด้วยใจ ก็ย่อมจะรู้สึกว่าเป็นผู้บริสุทธิ์และมีความสุข ผู้
รักษาศิลเมื่อคอยรักษาจิตไม่ให้ปรารถนาผิด ไม่ให้โกรธ
อบรมเมตตา จะมีศิลปะโดยง่าย และจะได้รับอานิสงส์ของศิลปะโดย
ฉับพลัน จิตใจเป็นสุคติ มีโภคทรัพย์ คือความอึดเต็ม ไม่บก-
พร่องไม่ทุกข์เดือดร้อน และจะแผ่ออกไปในวงแคบหรือกว้าง
ตามขอบเขตอำนาจของศิลปะ

สรุปลงโดยย่อที่สุดคือตั้งใจไม่ให้งำريب ไม่ให้โกรธ
ก็จะรักษาศิลได้ และศิลปะก็จะรักษาผู้มีศิลปะให้ได้รับอานิสงส์
คือสุคติ การไปดี โภคสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์
และ นิพพุติ ความดับทุกข์เดือดร้อน

สมาธิในพระพุทธศาสนา

ความหมายของสมาธิ

จิตหรือสมาธินี้ พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้เป็นอันมาก ยกจิตขึ้นแสดงเป็นที่ตั้งบ้าง ยกสมาธิขึ้นแสดงบ้าง แต่ที่ยกจิตขึ้นเป็นที่ตั้งนั้น บางแห่งมีความหมายถึง สมาธิ หรือ สมณะ บางแห่งมีความหมายถึง ปัญญา หรือ วิปัสสนา ด้วย บางแห่งก็แสดงไว้เป็นกลาง ๆ เป็นทางปฏิบัติได้ทั้งทางสมาธิ และทั้งทางปัญญา ที่ยกจิตขึ้นเป็นที่ตั้งนั้น ดังเช่นที่ตรัสเอาไว้ว่ามีใจความว่า “จิตคิณฺนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย รักษายาก ห้ามยาก บัณฑิตผู้ทรงปัญญาย่อมทำจิตให้ตรง เหมือนอย่างช่างศรดัดลูกศร” ทุกคนเมื่อพิจารณาดูที่จิตใจของตนเองแล้ว

ก็ย่อมจะเห็นได้ตามที่ตรัสไว้นี้ คือ จิตตินรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย รักษายาก ห้ามยาก

และยังได้ตรัสไว้อีกว่า “พึงยกจิตที่ควรยก พึงข่มจิตที่ควรข่ม พึงทำจิตให้ร่าเริง คือทำจิตที่ควรทำให้ร่าเริง ให้ร่าเริง ควรเพ่งเฉยจิตที่ควรเพ่งเฉย” เป็น ๔ ประการ

ประการที่ ๑ “พึงยกจิตที่ควรยก” นั้น ก็หมายความว่า จิตที่ย่อหย่อน ไม่เจริญโพชฌงค์ที่จะทำจิตให้ย่อหย่อนยิ่งขึ้น แต่เจริญโพชฌงค์ที่จะยกจิตขึ้น คือจิตที่ย่อหย่อนนั้น ก็คือจิตที่หย่อนความเพียร ตกอยู่ใน โทสัสชะ ความเกียจคร้าน ในการปฏิบัตินั้น ให้เจริญ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์องค์แห่งความรู้พร้อม คือการวิจัยเลือกเฟ้นธรรม วิริยสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือวิริยะ ความเพียรพยายามในอันที่จะละอกุศล อบรมกุศลให้บังเกิดขึ้น ปิตีสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือปิติ เมื่อเป็นดังนี้ก็จะยกจิตที่ย่อหย่อนนั้นขึ้นได้ให้หายย่อหย่อน ในขณะที่จิตย่อหย่อนนั้น ไม่ควรเจริญ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ สมานีสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือสมานี อุเบกขา สัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คืออุเบกขา ความเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ เพราะอาจจะทำให้จิตย่อหย่อนยิ่งขึ้น

ข้อ ๒ “พึงข่มจิตที่ควรข่ม ในสมัยที่ควรข่ม” นั้น ก็คือจิตที่ฟุ้งซ่าน ในขณะที่จิตฟุ้งซ่านนี้ ให้เจริญ ปัสสัทธิ

สัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือปัสสัทธิ ความสงบ สมาธิ
สัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือสมาธิ อุpekขาสัมโพชฌงค์
สัมโพชฌงค์คืออุเบกขา แต่ไม่เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์
วิริยสัมโพชฌงค์ ปิติดสัมโพชฌงค์ เพราะจะทำให้ฟุ้งมากขึ้น

ข้อ ๓ “พึงทำจิตที่ควรทำให้ร่าเริง ให้ร่าเริงในสมัย
ที่ควรทำให้ร่าเริง” นั้น ก็คือ ในขณะจิตที่หมด อัสสาทะ คือ
ความพอใจ ความเพลิดเพลินใจ เพราะว่า ปัญญาประกอบ
คือการประกอบด้วยปัญญาอ่อน โดยเฉพาะบรรลู่ อุปสมสุข
สุขคือความเข้าไปสงบระงับ ส่วนจิตนี้หมดอัสสาทะคือความ
พอใจ เมื่อเป็นดังนี้ ให้ปฏิบัติพิจารณา สังเวควัตถุ คือที่ตั้ง
ของความสังเวช คือความรู้สึกพร้อมของจิตใจได้แก่ให้พิจารณา
ชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ พยาธิ ความป่วยไข้ มรณะ
ความตาย ว่าเป็นธรรมดาแก่ชีวิตของทุกคน นี้เป็น ๔

ให้พิจารณา อบายทุกข์ ทุกข์ถึงในอบาย อันหมายถึง
ความว่าความทุกข์ที่จะต้องไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ที่จะต้อง
ไปเกิดในนรก ที่จะต้องไปเกิดเป็นเปรต ที่จะต้องไปเกิดเป็น
อสุรกาย เพราะประกอบบาปกรรม กรรมที่เป็นบาปเป็น
อกุศล นี้เป็นข้อที่ ๕

ข้อที่ ๖ ก็พิจารณาถึงทุกข์ที่มีวิภวภูจะ คือความเวียน
ว่ายตายเกิดเป็นมูลในอดีต

ข้อที่ ๗ ก็พิจารณาถึงความทุกข์ที่มีวิภูฏะ ความเวียน
วายเป็นมูลเป็นมูลในอนาคตเบื้องหน้า และ

ข้อที่ ๘ ก็พิจารณาถึงทุกข์ที่ต้องแสวงหาอาหารมา
บริโภคในปัจจุบันนี้เป็นมูล

ก็รวมเป็นสังเวควัตถุ ที่ตั้งแห่งความสังเวช ๘ ข้อ

อนึ่ง ให้พิจารณาเจริญ พุทธานุสติ ระลึกถึงคุณพระ
พุทธเจ้า ธัมมานุสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม สังฆานุสติ
ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ อันจะทำให้เกิด ปสาทะ คือความ
ผ่องใสใจ ความเลื่อมใสใจในภายใน ซึ่งจะทำให้จิตราเริง สิ้น
ความรู้สึกจิตซัด หมดอัสสาทะ ความพอใจ ความเจริญใจ

ข้อ ๔ “พึงเพ่งเฉยจิตที่ควรเพ่งเฉยในสมัยที่ควรเพ่ง
เฉย” นั้น ก็คือ เมื่อจิตไม่ย่อหย่อนอันจะต้องยก ไม่พุ่งชาน
อันจะต้องข่ม ไม่หมดอัสสาทะคือความพอใจตาม ๓ ข้อข้าง
ต้นนั้น เป็นไปสม่าเสมอในอารมณ์ของกรรมฐานที่ตั้งกระทำ
ดำเนินไปในสมถวิถีสื่อในทางของสมถะ ความสงบรำงับ
ในสมัยเช่นนี้จึงไม่ต้องยก ไม่ต้องข่ม ไม่ต้องทำให้ราเริง แต่
เป็นสมัยที่ควรเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ เพ่งดูอยู่ซึ่งจิตที่สงบตั้งมั่น
เป็นอันดีแล้วนั้น เฉยอยู่

การปฏิบัติในขั้นนี้ ได้มีพระพุทธรภาษิตที่แสดงไว้ให้
ปฏิบัติเป็นหลักของการปฏิบัติสมาธิทั่วไป คือการปฏิบัติสมาธิ
ทั่วไปนั้น เมื่อกล่าวสรุปเข้ามาในที่นี้แล้วก็กล่าวได้ว่า ปฏิบัติ

เพื่อยกจิตบ้าง เพื่อข่มจิตบ้าง ทำจิตให้รำเริงบ้างในเบื้องต้น แต่เมื่อทำได้แล้ว ปฏิบัติได้แล้ว ก็มาปฏิบัติในข้อ ๔ คือเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ ดังเช่นที่มีแสดงไว้ว่าให้ปฏิบัติในกรรมฐานข้อนั้นข้อนี้ เพื่อกำจัดนิรณชข้อนั้นข้อนี้ หรือเพื่อให้เหมาะแก่จริตของตน อย่างนั้นอย่างนี้เป็นอันมาก เพราะพระพุทธเจ้าทรงให้กรรมฐานก็เหมือนอย่างนายแพทย์ที่ให้ยา ให้ยาอย่างนั้นบ้างให้ยาอย่างนี้บ้างตามสมควรแก่โรค ครั้นโรคหายแล้วก็ไม่ต้องใช้ยาอย่างนั้น แต่ว่าใช้ยาบำรุงอีกอย่างหนึ่ง เป็นการรักษาความหายโรคนั้นให้คงไม่เป็นโรคและป้องกันไม่ให้เกิดโรค หรือเรียกว่าไม่ต้องใช้ยาจำเพาะโรคดังต้องใช้ในเบื้องต้น ก็คือใช้กรรมฐานในข้อ ๔ นี้ เพ่งเฉยจิตที่ควรเพ่งเฉย ในสมัยที่ควรเพ่งเฉย เรื่องจิตพระพุทธเจ้าตรัสไว้ที่ควรจะนำมาแสดงในที่นี้ ก็ดังที่กล่าวมานี้

และที่กล่าวว่า “จิตตสิกขาหมายถึงสมาธิ” นั้น ก็คือ การปฏิบัติอบรมจิต ดังที่กล่าวมาแล้วว่ามี ๔ อย่างนั้น เมื่อสรุปเข้าแล้วก็คือเพื่อให้จิตเป็นสมาธินั่นเอง และเพื่อให้จิตเกิดปัญญาต่อขึ้นไป

ว่าถึงสมาธิ อะไรชื่อว่าสมาธิ เอกัคคตา คือ ความที่จิตอันเป็นกุศลอันเรียกว่า กุศลจิต มีอารมณ์เป็นอันเดียว ชื่อว่าสมาธิ สมาธินั้นจึงได้แก่การตั้งจิตและเจตสิก คือธัมมะที่เกิดขึ้นในจิตในอารมณ์เดียวสม่ำเสมอและชอบ สมาธิมี

ความไม่พึงชานเป็นลักษณะ มีการกำจัดความพึงชานเป็น
รส คือเป็นกิจ มีความไม่กระเพื่อมของจิตเป็นเครื่องปรากฏ
มีสุขเป็นบรรทัดฐาน คือเหตุใกล้ นี่คือลักษณะของสมาธิ
โดยทั่วไป

สมาธิภาวนา ๔ อย่าง

และสมาธินั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า มี อานิสงส์ คือ
ทำให้ได้ปัญญา ดังที่ตรัสไว้แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายจงอบรมสมาธิ ผู้มีจิตเป็นสมาธิคือตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้
ตามความเป็นจริง” และได้ตรัสแสดง สมาธิภาวนา ไว้ ๔
อย่างคือ

หนึ่ง สมาธิภาวนา การอบรมสมาธิเพื่ออยู่เป็นสุข
ในปัจจุบัน

สอง สมาธิภาวนา การอบรมสมาธิเพื่อ ญาณทัสสนะ
ความรู้ความเห็น

สาม สมาธิภาวนา การอบรมสมาธิเพื่อสติสัมปชัญญะ
สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว

สี่ สมาธิภาวนา การอบรมสมาธิเพื่อสิ้นอาสวะ คือ
กิเลสที่ตองจิตสันดานทั้งหลาย

อธิบายโดยย่อ ข้อ ๑ อบรมสมาธิเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน คือ ทำจิตให้มีอารมณ์เป็นอันเดียว อย่างสูงก็บรรลุถึงฌานทั้ง ๔ คือ ความเพ่งทั้ง ๔ อันได้แก่ อัปนาสมาธิสมาธิที่แนบแน่นจนเข้าถึงองค์ฌาน

ข้อ ๒ อบรมสมาธิเพื่อญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นนั้นก็คือมโนการใน อาโลกสัญญา ความสำคัญหมายว่าสว่าง อธิษฐานคือตั้งใจกำหนด ทิวาสัญญา หรือความสำคัญหมายว่ากลางวัน คืออธิษฐานความสว่างเหมือนกลางวัน กลางคืนก็เหมือนกลางวัน กลางวันก็เหมือนกลางคืน คือให้สว่างเหมือนกัน ทำจิตภาวนาให้สว่างด้วยใจที่ว่าง ไม่มีอะไรรัตรึง

ข้อ ๓ สมาธิภาวนาเพื่อสติสัมปชัญญะ คือ สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว คือระลึกได้รู้ตัวถึง เวทนา ความสุขความทุกข์ความเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข สัญญา ความจำได้หมายรู้ วิตก ความตรึก ให้รู้ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เพราะฉะนั้น ในข้อ ๓ นี้ก็อาจจะสัมพันธ์กับข้อที่ ๒ เพื่อรู้เพื่อเห็น คือเมื่อรู้เมื่อเห็นอะไร นั่นก็เป็นเวทนา นั่นก็เป็นสัญญา นั่นก็เป็นวิตก ให้รู้แล้วว่าเป็นอย่างนั้น และทุกอย่างนั้นก็ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป

ส่วนข้อ ๔ เพื่อสิ้นอาสวะ นั้น ก็คือการทำสมาธิภาวนาเพื่อปัญญา ตั้งต้นแต่ให้ตามเห็นพิจารณาเกิดดับในขั้นเป็น

ที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ ว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
เกิดขึ้นอย่างนี้ดับไปอย่างนี้ ฉะนั้น สมาธิภาวนาจึงมี ๔
อย่างดังนี้

สมาธิคือสมถกรรมฐาน

กรรมฐาน นั้นหมายถึงอารมณ์ของจิตใจ ที่ยกมาปฏิบัติ
อบรมเพื่อทำให้สงบระงับ และเพื่อปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง
จึงมีแสดงกรรมฐานเป็น ๒ คือ สมถกรรมฐาน กรรมฐาน
เป็นอุบายสงบใจ และ วิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานเป็น
อุบายเรื่องปัญญา สำหรับสมถกรรมฐานนั้นก็คือสมาธินั่นเอง
และวิปัสสนากรรมฐานนั้นก็คือ ปัญญานั่นเอง ใน ไตรสิกขา
ซึ่งมี ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สมาธินั่นก็คือสมถกรรมฐาน
ปัญญานั้นก็คือวิปัสสนากรรมฐาน

สำหรับสมาธิได้แสดงที่นี้มาแล้ว วันนี้จึงจะแสดง
เพิ่มเติม โดยยกเอาสมถกรรมฐานมาแสดง ฉะนั้น ในชั้น
สมาธินี้ จึงมีคำศัพท์ธัมมะไข้อยู่ ๒ คำ สมถะ คำหนึ่ง สมาธิ
คำหนึ่ง โดยความก็มุ่งถึงอันเดียวกัน แต่ว่าโดยพยัญชนะ คือ
ถ้อยคำต่างกัน คำว่า สมถะ นั้นแปลว่า สงบ คำว่า สมาธิ นั้น
แปลว่า ตั้งมั่น ฉะนั้น จึงต้องทราบถึงภาวะคือความเป็นไป
ของจิตก่อน

จิตนั้นโดยปกติไม่สงบ ดังที่มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า “**คิณฺรณกวัตฺตแกวํงกระสัปกฺกระสาย**” เพราะอะไร ก็เพราะ **นิรวรณ** นั้นเอง ซึ่งแปลว่า ก็เลสเป็นเครื่องกั้น คือกั้นจิตไว้ไม่ให้ได้สมาธิ ไม่ให้ได้ปัญญา ฉะนั้น จึงต้องมีวิธีปฏิบัติ ทำจิตให้สงบ วิธีปฏิบัติทำจิตให้สงบนั้นก็คือกรรมฐานนี้เอง คือ สมถกรรมฐาน คือวิธีที่ทำจิตให้ตั้งมั่น อยู่ในอารมณ์ของสมาธิ หรือของสมถะ เมื่อจิตได้ที่ตั้งตั้งนี้ จิตจึงสงบลงได้ เพราะ ฉะนั้น เมื่อมุ่งถึงการตั้งจิตให้มั่น ก็เรียกว่าสมาธิ และเมื่อมุ่งถึงความสงบจากความคิดนรณกวัตตแกว่งกระสัปกฺกระสาย ก็เรียกว่าสมถะดังกล่าวนี จิตจึงสงบเป็นสมถะด้วยสมาธิ คือตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของความสงบ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง จิตจะตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ ก็ด้วยจิตมีความสงบจากความคิดนรณกวัตตแกว่งกระสัปกฺกระสาย สงบกับตั้งมั่นจึงเป็นไปด้วยกัน สงบก็เรียกว่าสมถะ ตั้งมั่นก็เรียกว่าสมาธิ ต้องคู่กันไป เป็นไปด้วยกัน

เครื่องกั้นจิตไม่ให้ได้สมาธิ—นิรวรณ

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า จิตคิณฺรณกวัตตแกว่งกระสัปกฺกระสาย ก็ด้วยอำนาจนิรวรณ ซึ่งเป็นเครื่องกั้นดังกล่าวแล้ว คือกั้นไว้

ไม่ให้จิตได้สมาธิ ไม่ให้ได้ปัญญา นิรวรณจึงเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้จิตไม่เป็นสมาธิและไม่ได้ปัญญา การที่ทำสมาธิไม่สำเร็จเป็นสมาธิ ก็เพราะข่มนิรวรณไม่ลง ถ้าข่มนิรวรณลงได้ จิตก็เป็นสมาธิได้ นิรวรณจึงเป็นเหตุสำคัญอันจำเป็นที่จะต้องข่มให้สงบ นิรวรณมี ๕ คือ

หนึ่ง กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม คือ กามคุณารมณ อารมณคือกามคุณ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องทางกาย ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย คำว่า กามคุณารมณ นี้เป็นศัพท์ธัมมะ มาจากคำว่า กาม คำหนึ่ง คุณะ หรือ คุณ คำหนึ่ง อารมณ อีกคำหนึ่ง

คำว่า กาม นั้นแปลว่าความใคร่ อันหมายถึงความรักใคร่ปรารถนาพอใจ รวมทั้งความติดใจยินดีเพลิดเพลินทั้งหลาย กามมี ๒ อย่าง คือ กิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุใคร่อย่างหนึ่ง วัตถุกาม วัตถุอันเป็นที่ตั้งของความรักใคร่ปรารถนาพอใจอีกอย่างหนึ่ง กิเลสกามนั้นก็ได้แก่ความรักใคร่ปรารถนาพอใจ ความเพลิดเพลินติดใจยินดี และหมายคลุมถึงกิเลสทั้งหลายในกองเดียวกันนี้ด้วย เช่น รากะ ความติดใจยินดี นันทิ ความเพลิดเพลิน ตลอดจนถึง โลภะ ความโลภอยากได้ รวมเข้าในคำว่ากิเลสกามทั้งหมด วัตถุกาม วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ท่านมักแสดงไว้ ๕ ไม่แสดงธัมมะคือเรื่อง

ราวอันเป็นข้อที่ ๖ ไปด้วย แต่ว่าโดยอรรถคือเนื้อความ ก็มี
ขั้วมะคือเรื่องราวทางใจเองที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหมด
เป็นข้อที่ ๖ ด้วย เพราะต้องมีเป็นพื้นอยู่แล้วว่าเรื่องทางใจ
เหล่านั้น โดยปกติก็เป็นเรื่องของรูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง
รสบ้าง โผฏฐัพพะบ้างนั่นเองโดยปกติ นี่คือคำว่า กาม

คำว่า **คุณ** นั้นตรงกันข้ามกับคำว่า **โทษ** ก็ได้ คือเป็น
สิ่งที่ทำให้ความสุข เพราะว่ากามนั้นให้ความสุขเหมือนกัน ให้
คุณเหมือนกันคือความสุข แต่ว่าให้คุณน้อย ให้โทษมากกว่า
แต่เพราะกามมีคุณคือให้ความสุข คนจึงยังติดอยู่ในกามสุข
สุขในกาม ยากที่จะเห็นโทษในกาม แต่เห็นความสุขในกาม
ติดอยู่ในความสุขในกาม ฉะนั้น จึงมีคุณของกามคือส่วนที่
ให้ความสุขของกามนี้ หรือเรียกว่า **กามสุข** มาเป็นอารมณ์
คือเรื่องของใจ

อารมณ์ คือเรื่อง เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่
จิตหมกมุ่นถึง เรียกว่า อารมณ์

จิตของสามัญชนทั่วไปที่เรียกว่าเป็น **กามาพจร** เทียว
ไปในกาม จึงมักมีกามคุณหรือกามสุขนี้ผูกอยู่ ทำให้คิดถึง
ทำให้ดำริถึง ทำให้หมกมุ่นถึงอยู่เป็นประจำ เพราะฉะนั้น
จึงมีกามคุณารมณ์ดังกล่าวนี้เป็นอาลัย คือเป็นที่อาศัยติดอยู่
เหมือนอย่างปลาที่มีน้ำเป็นอาลัย คือเป็นที่อาศัยติดอยู่

อันปลานั้นเมื่อยกขึ้นจากน้ำมาวางอยู่บนบก ย่อมจะ
ดินเพื่อที่จะลงน้ำ จิตก็เหมือนกัน เมื่อยกจิตนี้ขึ้นมาวางไว้ใน
อารมณ์ของกรรมฐาน ดังของสมถกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่ง
จิตจึงตื่นระกวดแกว่งกระสับกระส่าย ไม่ยอมอยู่ในอารมณ์
ของกรรมฐาน กลับไปอยู่กับกามคุณารมณ์เป็นนิตย์ นี่คือ
ลักษณะของจิตสามัญชน กามฉันท์ก็คือความพอใจรักใคร่
อยู่ในกามคุณารมณ์คือในวัตถุอันเป็นที่ตั้งของกาม ความใคร่
รักใคร่ปรารถนาพอใจ จะแปลกามฉันท์ว่าความพอใจรักใคร่
ในวัตถุกามด้วยอำนาจของกิเลสกามก็ได้ กามฉันท์นี้ย่อมมี
อยู่เป็นปกติของจิตใจของสามัญชน

ข้อ ๒ พยาบาท ความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ แต่ก็
หมายรวมจนถึง โทสะ ความโกรธที่เป็นเครื่องประทุษร้าย
จิตใจของตนเองให้เดือดร้อน ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง
ต่าง ๆ ทางจิตใจ เพราะว่ากิเลสกองนี้มีปฏิฆะคือความกระทบ
กระทั่งทางจิตใจ นี่เป็นมูลเบื้องต้น แแรงขึ้นจึงเป็น โกรธ
ความโกรธขัดเคือง เป็น โทสะ ความประทุษร้ายจิตใจตัว
เอง แล้วจึงเป็น พยาบาท ความคิดประทุษร้ายผู้อื่นอยู่ในกอง
โทสะนี้ทั้งหมด

ข้อ ๓ ถีนมิทธะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม เป็นความ
ท้อแท้ทางกายทางใจ อันสืบเนื่องมาจากความง่วงงุนเคลิบ-
เคลิ้ม ความเบื่อหน่ายต่าง ๆ ทำให้กายใจไม่มีกำลังที่จะ

ประกอบกิจการต่าง ๆ ได้

ข้อ ๔ อุกฤษฏ์จะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ คือ จิตใจนี้ฟุ้งซ่านไปในเรื่องรูปบ้าง เรื่องเสียงบ้าง เรื่องกลิ่น บ้าง เรื่องรสบ้าง เรื่องโผฏฐัพพะบ้าง หรือในเรื่องนั้นเรื่องนี้ต่าง ๆ บ้าง และความรำคาญใจต่าง ๆ เพราะมีความรู้สึก คับแคบหรือคับแค้นต่าง ๆ ใจไม่สงบ

ข้อ ๕ วิจิติจณา ความเคลือบแคลงสงสัย คือสงสัยไปในเรื่องของตนบ้าง ในเรื่องของของตนบ้าง ในเรื่องของผู้อื่น บ้าง ในเรื่องของผู้อื่นบ้าง ในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้าง ใน ปัจจุบันบ้าง อันสืบเนื่องมาจากมีตัวเราเป็นมูล เพราะ เมื่อมีตัวเราของเรา ก็จะต้องมีความสงสัยไปต่าง ๆ ในเรื่อง แห่งตัวเราของเรา ตลอดจนในเรื่องของเขา นอกจากนี้ยัง รวมถึงความเคลือบแคลงสงสัยไปต่าง ๆ ในพระพุทธเจ้าบ้าง ในพระธรรมบ้าง ในพระสงฆ์บ้าง ในสิกขาหรือในการศึกษา บ้าง รวมความเคลือบแคลงสงสัยทุก ๆ อย่าง ที่ทำจิตใจมิให้ บังเกิดความเชื่อตั้งมั่นลงได้ ทำให้จิตใจไม่สงบ เหล่านี้รวม เป็นวิจิติจณาทั้งหมด

ทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นนิเวรณ ที่แปลว่ากิเลสเป็นเครื่องกั้นจิต เป็น ปริยภูฐานกิเลส กิเลสที่ปล้นจิต กลุ่มรุมจิตใจ มีอยู่เป็นประจำ

กรรมฐานสำหรับแก่นิรวณ

นิรวณ ๕ เป็นกิเลสที่บังเกิดขึ้นกลุ่มรุมจิตใจอยู่เสมอ ทำจิตใจให้ตื่นรณกวัดแกว่งกระสับกระส่าย รักษายากห้ามยาก และจิตของสามัญชนที่เรียกว่าเป็น “กามาวจร” คือท่องเที่ยวไปในกาม ก็คือเป็นไปตามกามฉันทที่ข้อแรกและข้ออื่น ๆ นั้นเอง การทำกรรมฐานอันเรียกว่า สมถกรรมฐาน กรรมฐานที่เป็นอุบายสงบใจ ทำใจให้เป็นสมาธิคือตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว ทำใจให้สงบอันเรียกว่าสมถะหรือสมถกรรมฐานนั้น ก็คือทำใจให้สงบจากกามฉันทนิรวณเป็นต้นนั้นเอง แต่เพราะเหตุที่จิตของสามัญชนยังผูกพันอยู่กับกาม มีกามเป็นอาลัย เป็นที่อาศัย เหมือนอย่างปลา มีน้ำเป็นที่อาศัย คือปลามีน้ำเป็นอาลัยที่อาศัย จิตนี้ก็มีกามเป็นอาลัยคือเป็นที่อาศัย เพราะฉะนั้น เมื่อยกขึ้นมาตั้งไว้ในกรรมฐาน คือสมถกรรมฐาน ข้อใดข้อหนึ่งจึงตั้งอยู่ยาก มักจะตื่นรณไปสู่กาม เป็น กามคุณารมณ มีกามเป็นอารมณ์อยู่เสมอ แต่ว่าเมื่ออาศัยการปฏิบัติอยู่ในสมถกรรมฐานที่ถูกต้องกับจริตของตน คือ เหมาะแก่กิเลสที่บังเกิดขึ้นแก่จิตใจของตน ที่มีอยู่เป็นประจำอยู่ในจิตใจของตน อบรมในกรรมฐาน อบรมบ่อย ๆ กระทำให้มาก ก็อาจรักษาจิตนี้ให้ตั้งอยู่ได้ ในอารมณ์ของกรรมฐานแทน กามคุณารมณ

เพราะฉะนั้น จิตของคนนี้จึงสามารถห้ามได้ รักษาได้ แม้จะยาก แต่เมื่อตั้งใจทำ ทำอยู่บ่อย ๆ ทำให้มาก จิตนี้ก็สามารถน้อมมาในกรรมฐานได้ เพราะจิตนี้เป็นธรรมชาติที่น้อมมาได้ น้อมไปได้ แต่ว่าควรจะต้องได้กรรมฐานที่เหมาะสม แก่กิเลสที่บังเกิดขึ้นหรือที่มีอยู่เป็นประจำ พระอาจารย์ได้แสดงสมถกรรมฐานที่เหมาะสมแก่นิรwrณทั้ง ๕ อันหมายความว่าที่สามารถจะแก่นิรwrณทั้ง ๕ ได้ไว้ เหมือนอย่างว่าหมอที่รักษาผู้ป่วยไข้ให้หายโรค ให้อาที่ที่เหมาะสมแก่โรค คือที่สามารถจะแก่โรคได้ ทำโรคให้หายได้ เมื่อได้อาที่ที่เหมาะสมแก่โรคดังนี้ โรคก็หายได้ บรรเทาไปได้ ฉะนั้น จะได้แสดงกรรมฐานอันเป็นส่วนสมถกรรมฐานสำหรับแก่นิรwrณทั้ง ๕ นี้

กามฉันท์ ข้อแรกเมื่อเกิดขึ้น ให้ทำกรรมฐานข้อ ๑ ฅตาศติ คือสติที่ไปในกาย คือกายที่มีชีวิตอยู่นี้ โดยพิจารณาโดยนัยะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงว่า “กายนี้แล เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่เป็นที่สุดโดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ คือ เกศฯ ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตโจ หน้ ม้งสัง เนื้อ นหารู เอ็น อัญฐิ กระดุก อัญฐิมิณูข้ง เยื่อในกระดุก วิกักง ไต หทย้ง หัวใจ ยกน้ง ดับ กิโลมก้ง พ้งผืด ปิหก้ง ม้าม บัปผาส้ง ปอด อันต้ง ไล่ใหญ่ อันตคุน้ง สายรัดไล่หรือไล่เล็ก อุกุริย้ง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า ปิตต้ง น้ำดี เสมห้ง น้ำเสลด

ปุปโพ น้ำหนอง โลหิตัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหงื่อ เมโท มันทัน
อัสสุ น้ำตา วสามันเหลว เขโพน้ำลาย สิงฆานิกาน้ำมูก
ลลิกา ไขข้อ มุตตัมุตฺร และเตมิ มัตถกเมมัตถลฺลจฺจํ ขมองใน
ขมองศีรชะเข้าอีก ๑ ก็เป็นอาการ ๓๒” ดังที่ได้เรียกกันว่า
อาการ ๓๒

หรือว่าพิจารณา อสุภะ คือซากศพซึ่งเป็นอสุภะ คือ
เป็นของไม่คงงามปรากฏ คือพิจารณาศพที่ชันพอง พิจารณา
ศพที่มีสีเขียวน่าเกลียด พิจารณาศพที่มีน้ำเหลืองน้ำหนองไหล
พิจารณาศพที่เป็นช่องเล็กช่องใหญ่ พิจารณาศพที่ถูกกัดกิน
พิจารณาศพที่ขาดเป็นท่อน พิจารณาศพที่ถูกตัดเป็นท่อน
พิจารณาศพที่มีโลหิตไหล พิจารณาศพที่มีหนอนน่าเกลียด
และพิจารณากระดูก ก็เป็นอสุภะ ๑๐ ประการ

การพิจารณากายนี้ว่ามีอาการ ๓๑ หรือเตมิมัตถก
มัตถลฺลจฺจํ ขมองในขมองศีรชะ เป็นอาการ ๓๒ ก็ดี การ
พิจารณาซากศพที่เป็นอสุภะ ที่เป็นของไม่คงงามต่าง ๆ ดังที่
แสดงไว้นี้ก็ดี เป็นเรื่องแก้กามฉันท์คือความพอใจรักใคร่
ในกาม ซึ่งโดยมากก็บังเกิดขึ้นที่กายอันนี้ อันเป็นกายตนบ้าง
เป็นกายของผู้อื่นบ้าง จึงมาพิจารณาถึงความปฏิกุศลไม่สะอาด
ของกายนี้บ้าง ที่มีอยู่เป็นธรรมชาติธรรมดา ซึ่งจำแนกออก
ไปเป็นอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ดังกล่าว หรือว่าพิจารณาแค่
๔๐

ที่ตามองเห็น อันเรียกว่า **คจปัญจกกรรมฐาน** กรรมฐาน ๕ ข้อ มีหนังสือที่สุด คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ดังที่สอนนานนั้นก็ได้ นี่เป็นส่วนพิจารณาภายที่ยังมีชีวิต หรือว่าพิจารณาภายที่สิ้นชีวิตแล้วเป็นศพ เป็นอสุภะคือไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ เพราะว่ากายอันนี้ในเวลานี้แม้จะมีชีวิตอยู่ แต่เมื่อสิ้นชีวิตแล้วก็ต้องเป็นศพ เป็นอสุภะ ไม่สะอาด ดังที่ยกขึ้นมาเป็นข้อ ๆ นั้น และในที่สุดก็จะถูกเผาหรือถูกฝัง นำไปโยนไปหมดในที่สุด ไม่มีอะไรเหลืออยู่

การพิจารณาดังนี้ก็จะป็นอุบายวิธีสำหรับแก้กามฉันทก็ได้ บางทีอาจจะเห็นว่าเป็นการบังคับจิตใจให้พิจารณาฝืนความรู้สึกที่เป็นสามัญสำนึก หรือฝืนปกติธรรมดา แต่อันที่จริงนั้น สามัญสำนึกบางอย่างที่เป็นส่วนกิเลสก็ควรจะต้องแก้ โดยเฉพาะเมื่อเข้ามาบวช ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เว้นจากกามทั้งหลายอย่างชาวบ้าน ก็จำเป็นที่จะต้องรักษาจิตของตนจากสามัญสำนึกของชาวบ้าน มาให้เป็นสามัญสำนึกของบรรพชิตคือผู้บวช หรือแม้ชาวบ้านเอง แม้จะมีสามัญสำนึกอยู่ในกาม ก็ต้องให้อยู่ในขอบเขต เช่น จำเพาะในคูครองของตน จะปล่อยให้เป็นไปนอกขอบเขตก็ย่อมทำให้เดือดร้อนไม่เป็นสุข และจะทำให้รู้สึกที่ไม่เพียงพอ ทุกอย่างนั้นต้องมีขอบเขตจำกัดอันสมควร ต้องรู้จักเพียงพออันเรียกว่า **สันโดษ** ฉะนั้น หากจะมีสามัญสำนึกในทาง

กามอยู่ในขอบเขตของผู้ครองเรือน ก็เป็นไปตามขอบเขตนั้น แต่อย่าให้นอกขอบเขตหรืออย่าให้ไม่รู้จักพอ ต้องรู้จักพอ รู้จักขอบเขต

และก็เป็นสิ่งที่ไม่ผิดธรรมดา คือธรรมดานั้นร่างกาย อันนี้เป็นสิ่งปฏิภูลไม่สะอาด แต่เพราะอาศัยการรักษา อาบน้ำ ประดับตกแต่งต่าง ๆ ให้สะอาด จึงดูสะอาดและดูงดงาม แต่ว่าความไม่สะอาด ไม่งดงามนั้นก็ย่อมปรากฏอยู่เสมอ ต้องปฏิบัติรักษากันอยู่เสมอ ต้องตกแต่งกันอยู่เสมอ จึงไม่สามารถที่จะทำให้สะอาดและให้งดงามจริง ๆ ได้ เพราะธรรมดานั้น เป็นสิ่งไม่สะอาด และเป็นสิ่งไม่งดงามดังกล่าวนั้น อันเป็น ธรรมดาของร่างกาย และร่างกายนี้เมื่อล่วงวัยอันหมดจด งดงามเบื้องต้นไปแล้ว ก็ย่อมจะทรุดโทรมด้วยความชราคือ ความแก่ลง ความไม่งดงามของร่างกายก็ปรากฏโดยลำดับ มากขึ้น จะแต่งสักเท่าไร ก็แต่งให้งดงามเหมือนอย่างเมื่อ เป็นหนุ่มเป็นสาวไม่ได้ ก็เป็นธรรมดาของร่างกาย เพราะ ฉะนั้น ก็หัดพิจารณาให้รู้จักธรรมดาตามเป็นจริง เมื่อร่างกาย นี้เป็นศพ ความไม่งดงามก็ยิ่งปรากฏเต็มที่ดังที่กล่าวแล้ว ตั้ง ตั้งแต่ขึ้นพอง มีสีเขียวน่าเกลียดเป็นต้น ไปจนเป็นกระดูกที่ ผุกร่อนไปหมดในที่สุด เพราะฉะนั้น การพิจารณาดังนี้ซึ่ง เป็นกายคตาสติที่ดี หรือเป็นอสุภกรรมฐานที่ดี จึงเป็นเครื่อง แก้กามฉันท์คือความพอใจรักใคร่ในกาม

ข้อที่ ๒ เมตตาเป็นเครื่องแก้ยาบาท เมตตานั่นก็คือความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข การแผ่เมตตานั่นก็แผ่ไปด้วยจิตนี้เอง คิดแผ่ออกไปโดยเจาะจงที่เรียกว่า โอทิสมรณา และโดยไม่เจาะจงที่เรียกว่า อโนทิสมรณา โดยเจาะจงนั้น ก็คือแผ่ไปในคนนั้นคนหนึ่งที่ตนปรารถนาจะแผ่เมตตาจิตไปให้

โดยไม่เจาะจงนั้น ก็คือแผ่ไปในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า การแผ่ไปทั้ง ๒ วิธีนี้มีนัยะอย่างเดียวกัน คือพิจารณาว่า “จงเป็นสุข จงอยู่เป็นสุข จงบรรลुถึงความสุข จงไม่มีโรค จงไม่มีทุกข์กายทุกข์ใจ จงไม่มีความเบียดเบียน จงมีสุขรักษาตน” ซึ่งท่านผูกไว้เป็นคำบาลีว่า สุขิตา โหนตุ จงมีสุข มีสุขเกิด อโรคา โหนตุ จงไม่มีโรคเกิด อนีมา โหนตุ จงไม่มีทุกข์กายทุกข์ใจเกิด อพฺยาปชฺฌา โหนตุ จงไม่เบียดเบียนกันเกิด จงไม่มีความเบียดเบียนเกิด สุขี อุดฺตานํ ปริหรนฺตุ จงเป็นผู้มีสุขรักษาตนเกิด ดังที่เราสวดกันอยู่ใน พรหมวิหารทั้ง ๔

ท่านได้แสดงโอทิสมรณา การแผ่ไปโดยเจาะจงไว้ว่า สพฺพา อิดฺธิโย สตรีทังปวง สพฺเพ ปุริสา บุรุษทังปวง สพฺเพ อริยา ท่านผู้เป็นอริยะทังปวง สพฺเพ อนริยา ท่านผู้มีไม่ใช่เป็นอริยะทังปวง สพฺเพ เทวา เทพทังปวง สพฺเพ มนุสฺสา มนุษย์ทังปวง สพฺเพ วินิปาติกา สัตว์ทั้งหลายที่เกิดในภพชาติที่ตกต่ำทังปวง สุขิตา โหนตุ จงเป็นผู้มีสุขเกิด นี้โดยเจาะจง

ส่วนโดยไม่เจาะจงนั้น ก็คือแม่ไปว่า สหุเพ สตุตา สัตว์
ทั้งปวง สหุเพ ปาณา สิ่งมีชีวิตทั้งปวง สหุเพ ภูตา สิ่งที่เป็น
แล้วทั้งปวง สหุเพ ปุคฺคฺลา บุคคลทั้งปวง สหุเพ อุตฺตภาว
ปรียาปฺนฺนา สรรพสัตว์ที่นับเนื่องเข้าในอรรถภาพทั้งปวง สุจิตา
โหนตุ จงเป็นผู้มีสุขเถิด

และท่านสอนให้แม่ไปใน ๑๐ ทิศ โดยนัยะอันเดียวกัน
นี่ คือ ในปุริมทิศ ทิศตะวันออก ในปัจฉิมทิศ ทิศตะวันตก
ในอุตฺตรทิศ ทิศเหนือ ในทักษิณทิศ ทิศใต้ นี่เป็นทิศใหญ่
ทั้ง ๔ และในทิศน้อยทั้ง ๔ คือ ทิศในระหว่างทิศใหญ่ทั้ง ๔
ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ ในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในทิศตะวัน
ออกเฉียงเหนือ ในทิศตะวันตกเฉียงใต้ ในทิศเบื้องบน ในทิศ
เบื้องล่าง ก็รวมเป็น ๑๐ ทิศ

หัดแม่เมตตาไปทั้งโดยเจาะจง ทั้งโดยไม่เจาะจงใน ๑๐
ทิศ ดังนี้เสมอ ๆ จะทำให้จิตผ่องพ้นจากพยาบาท แม้จะมี
พยาบาทหรือมีความโกรธกระทบกระทั่งเกิดขึ้น ก็ดับได้ง่าย
เพราะอำนาจของเมตตา จะทำให้จิตใจประกอบไปด้วยเมตตา
ทำให้มีความสุข

กรรมฐาน ๒ ข้อ คือ อาโลกสัญญา กับ พุทธานุสสติ
แก้ถีนมิทระ ความว่างงุนเคลิบเคลิ้ม อาโลกสัญญาคือการทำ
สัญญา ความกำหนดหมายว่าแสงสว่าง หรือเรียกว่า ทิวา-
สัญญา ความกำหนดหมายว่ากลางวัน คือตั้งจิตกำหนดนึก
๔๔

ถึงความสว่าง แสงสว่างขึ้นในจิตใจ เหมือนความสว่างในกลางวัน หรือความสว่างจากแสงไฟ กำหนดใจในความสว่างในแสงสว่างนั้น ใจก็จะสว่าง อีกอย่างหนึ่งก็คือ เห็นความสว่าง เห็นแสงสว่าง ทำให้จิตใจนี้หายความมัวงุ่นเคลิบเคลิ้ม และหายความท้อแท้ ทำให้จิตใจมีพลังหรือกำลังในอันที่จะประกอบกระทำการงาน การทำให้จิตใจสว่างดังนี้ มีคำเปรียบว่า กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน เป็นข้อที่พึงปฏิบัติได้เรียกว่า อาโลกสัญญา หรือ ทิวาสัญญา

อีกข้อหนึ่ง พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ว่าพระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระคุณเป็นอันมาก ดังเช่น นวหรรษคุณ พระคุณของพระอรหันต์ ๔ ประการ ดังที่เราสวดกันว่า อิติปิโส ภควา อรหํ สมฺมาสมบุทฺโธ เป็นต้น หรือเมื่อย่อลงก็เป็น ๓ ประการ ดังที่เราสวดว่า พุทฺโธ สุสุทฺโธ ภรฺตฺวา มหฺณฺณโว พุทฺโธ พระผู้ตรัสรู้ หมายถึงทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณ คุณคือความรู้จริง พระองค์ได้ตรัสรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ ด้วยพระองค์เอง ดังที่แสดงไว้ในปฐมเทศนา คือเทศน์ครั้งแรกของพระองค์ สุสุทฺโธ พระผู้บริสุทธิ์จริง แสดงถึงพระบริสุทธิ์คุณ ภรฺตฺวามหฺณฺณโว มีพระกรุณาดี ห่วงทะเลหลวง แสดงถึงพระกรุณาคุณ พระคุณของพระพุทธเจ้าเมื่อย่อลงก็เป็น ๓ ข้อ คือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ ดังกล่าว เมื่อระลึกถึงย่อมาเป็นเหตุทำให้จิต

ใจผ่องใส ด้วยความเลื่อมใสในพระคุณ เมื่อจิตใจเกิดความ
เลื่อมใส ผ่องใส ก็หายว่องเหงาหรือว่องงุนเคลิบเคลิ้ม ก็ทำให้
ใจสว่างได้เหมือนกัน คือปลอดโปร่งด้วยความผ่องใส เลื่อมใส
ทำให้จิตใจกระปรี้กระเปร่ามีพลังในอันที่จะประกอบกิจการงาน
ฉะนั้น อาโลกสัญญา กับ พุทธานุสสติ นี้ จึงเป็นเครื่องแก้
ถีนมิทระ ความว่องงุนเคลิบเคลิ้ม

อานาปานสติ สติระลึกถึงลมหายใจเข้าออก เป็นเครื่อง
แก้ อุกุทธจกุกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ อานาปานสตินี้
เป็นกรรมฐานข้อหนึ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ เป็นข้อ
ต้นของกายานุสสนาสติปัฏฐาน ในพระสูตรใหญ่แห่งสติ
ปัฏฐาน ดังที่ได้ตรัสสอนไว้ในพระสูตรนั้นว่า เข้าไปสู่ป่า
เข้าไปสู่โคนไม้ เข้าไปสู่เรือนว่าง นั่งตั้งกายให้ตรง นั่งขัด
สมาธิ หรือขัดสมาธิ หรือขัดบัลลังก์ ก็คือขัดสมาธินั่นเอง
ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติจำเพาะหน้า หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจ
ออกก็ให้รู้ และได้ตรัสสอนวิธีกำหนดลมหายใจเข้าออกไว้
ดังนี้ว่า

“หายใจเข้ายาวก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว หายใจออก
ยาวก็ให้รู้ว่าเราหายใจออกยาว หายใจเข้าสั้นก็ให้รู้ว่าเราหายใจ
เข้าสั้น หายใจออกสั้นก็ให้รู้ว่าเราหายใจออกสั้น ศึกษาคือตั้ง
จิตสำเนียงกำหนดว่าเราจรรู้กายทั้งหมดหายใจเข้า ศึกษาคือ

ตั้งจิตสำเนียงกำหนดว่าเราจักรู้กายทั้งหมดหายใจออก ศึกษา
คือตั้งจิตสำเนียงกำหนดว่าเราจักระวังกายสังขาร เครื่อง
ปรุรงกาย หายใจเข้า ศึกษาคือตั้งจิตสำเนียงกำหนดว่า เราจัก
ระวังกายสังขาร เครื่องปรุรงกาย หายใจออก” ดังนี้

ใน ๒ ประการแรก หายใจเข้าออกยาวก็ให้รู้ว่าเรา
หายใจเข้าออกยาว หายใจเข้าออกสั้นก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้า
ออกสั้น พระอาจารย์ได้อธิบายวิธีปฏิบัติเอาไว้ ว่ายาวหรือ
สั้นนั้นเป็นการกำหนดระยะหรือช่วงของการหายใจ โดยตั้ง
เขตกำหนดเอาไว้ คือหายใจเข้าออกนั้น นับตั้งแต่จุดที่ลมหายใจ
กระทบเมื่อเข้า คือปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบนเป็นจุดที่ ๑
และเมื่อเข้านั้นก็ผ่านอุระหรือทรวงอกเป็นจุดที่ ๒ ไปถึง
นาภีคือท้องเป็นจุดที่ ๓ ที่กำหนดไว้ว่า ท้องจะพองขึ้น และ
เมื่อออกจากนั้นท้องก็จะเป็นจุดที่ ๑ คือจากท้องนั้นที่ยุบลง
ผ่านอุระเป็นจุดที่ ๒ จนถึงมาผ่านปลายจมูกหรือริมฝีปาก
เบื้องบนเป็นจุดที่ ๓ ระยะดังกล่าวนี้เป็นระยะของลมหายใจ
เข้าลมหายใจออกโดยปกติ ท่านกำหนดดังนี้ กำหนดตามจุด
ที่อาจจะกำหนดได้จากจุดที่ลมกระทบซึ่งเรารู้สึก และจุด
นาภีที่พองหรือยุบซึ่งเรารู้สึก เพราะเมื่อรู้สึกจึงกำหนดได้
ไม่ได้กำหนดตามหลักสรีรวิทยา ที่แสดงว่าหายใจเข้าออกไป
ไปสู่ปอด แต่นี่กำหนดเพื่อตั้งจิตทำสมาธิ จึงกำหนดเป็น ๓ จุด
ดังนี้

การกำหนดลมหายใจเข้าออกที่เป็นไปโดยปกติธรรมดา
ดังที่เราหายใจเข้าออกอยู่โดยปกติดังนี้ เรียกว่า ยาวโดยปกติ
ปล่อยให้หายใจเข้าออกไปตามปกติธรรมดา ไม่ต้องทำให้
เร็วหรือไม่ต้องทำให้ช้า การหายใจเข้าออกโดยปกติดังนี้ เรียก
กันอย่างไทย ๆ ว่าเป็นการหายใจทั่วห้อง ดังนี้คือยาว และเมื่อ
กำหนดให้รู้จุดดังนี้จนจิตรวมเข้ามา กายก็จะละเอียดเข้า จิต
ก็จะละเอียดเข้า การหายใจก็จะสั้นเข้ามาเอง อาการที่ห้อง
พองหรือยุบโดยปกตินั้นก็ย่อลง จนถึงห้องเหมือนไม่พอง
ไม่ยุบ เหมือนหายใจเข้ามาเพียงแค่อุระคือทรวงอก ออกก็
จากอุระคือทรวงอก และเมื่อกายและจิตละเอียดเข้าอีก ก็
เหมือนหายใจเข้าหายใจออกอยู่แค่วิมฝีปากเบื้องบนคือปลาย
จมูก และเมื่อกายและจิตละเอียดเข้าอีก ก็เหมือนอย่างไม่
หายใจ แต่ความจริงนั้นหายใจ แต่หายใจเข้าออกอย่างละเอียด
อาการไม่ปรากฏ ดังนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น ยาวหรือสั้นนี้
จึงเป็นความเป็นไปของลมหายใจดังกล่าว ไม่ปฏิบัติ การ
หายใจก็ทั่วห้องโดยปกติ ก็เป็นยาวโดยปกติ และเมื่อปฏิบัติ
กายและจิตละเอียดเข้า ก็สั้นเข้า ๆ ดังกล่าวนั้น เพราะ
ฉะนั้น เมื่อเป็นไปยาวโดยปกติก็ให้รู้ว่ายาว เป็นไปสั้นก็ให้
รู้ว่าสั้น ก็เป็นการเป็นไปสั้นตามปกติเหมือนกัน

มาถึงขั้นศึกษาสำเนียงกำหนดว่ารู้กายทั้งหมด กาย
นั้นก็ ๒ คือ นามกาย ๑ รูปกาย ๑ รูปกายนั้นก็ได้แก่ รูปจันทร์

ของเราตัวเอง คือขันธุ์ที่เป็นส่วนรูป เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ นี่เป็นกายทั้งหมด หรือว่ากล่าวโดยจำเพาะ พระอาจารย์ท่านก็มุ่งเอา ลมหายใจ คือลมหายใจเข้าลมหายใจออก ที่เป็นกายทั้งหมด นั้นเป็นส่วนรูปกาย เพราะฉะนั้น ก็หัดศึกษาสำเนียงกำหนด ให้รู้กายทั้งหมดที่เป็นส่วนรูปกายนี้ หายใจเข้าหายใจออก คือตั้งตัวผู้รู้หรือความรู้ให้อยู่ที่กายอันนี้ ให้อยู่ที่กองลมนี้ ให้อยู่ที่กายทั้งหมดนี้ ไม่ออกไปข้างนอก ส่วนนามกายนั้นก็ ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา วิตก ความตรึกนึกคิดเป็นต้น ที่เป็นอาการของใจ ก็ให้รู้ใจของตัวเองด้วยว่า รู้เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์สุขอย่างไร กำลังกำหนดหมายอะไร จงใจอย่างไร ตรึกนึกคิดอะไรให้ใจรู้ใจอยู่เสมอ ดังนั้นก็เป็น การศึกษากำหนดให้รู้จักนามกาย เพราะฉะนั้น ก็ให้ศึกษา สำเนียง กำหนดให้รู้จักรูปกายนามกายนี้อย่างนี้ไปใน ขณะเดียวกัน จิตก็จะได้รวมเข้ามาอยู่กับตัวความรู้นี้ ที่รูป กายที่นามกายอันนี้

ข้อสุดท้ายที่ให้ศึกษาสำเนียงกำหนดว่า เราจักศึกษา สำเนียงกำหนดว่า เราจักสงบร่างกายสังขาร เครื่องปรุงร่ กาย หายใจเข้าหายใจออก เครื่องปรุงร่กายนี้ก็คือลมหายใจ นั้นเอง ลมหายใจเข้าลมหายใจออกเป็นกายสังขารเครื่องปรุงร่ กาย ปรุงร่คือบำรุงรักษาชีวิตของร่างกายนี้ให้ดำรงอยู่ คนเรา

ต้องหายใจเข้าออกอยู่ ร่างกายอันนี้จึงดำรงชีวิตอยู่ได้ การศึกษาสำเนียงกำหนดระดับกายสังขารนั้นก็หมายความว่า ไม่ทำลมหายใจเข้าออกให้แรง เช่น หายใจฮืดฮาด แต่ทำให้สงบโดยปกติ ไม่ใช่ผิดปกติเช่นกลั่นใจ ให้หายใจเป็นปกติ และเมื่อกายละเอียดจิตละเอียด ลมหายใจก็จะละเอียดขึ้นเอง ดังที่กล่าวมาในข้อต้น

อีกอันหนึ่งก็คือว่า ระดับต้นหา ความดีนรณะยานอยากของใจต่าง ๆ แม้ในลมหายใจเองหรือแม้ในการปฏิบัติ ไม่คิดเร่งการปฏิบัติให้ได้ผลเร็วด้วยการกระทำต่าง ๆ แต่ให้เป็นไปโดยปกติ รักษาแต่ตัวสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัวในลมหายใจเท่านั้น ให้ตั้งมั่นอยู่กับลมหายใจโดยไม่ต้องไปคิดเร่งอะไร เป็นแต่เพียงรักษาสติ รักษาสัมปชัญญะ พร้อมทั้งญาณคือความหยั่งรู้ ให้ตั้งอยู่เท่านั้น เมื่อเป็นดังนี้ กายและจิตก็จะละเอียดเข้าเอง ลมหายใจก็จะละเอียดเข้าเอง สงบรำงับไปเองโดยการปฏิบัติ แต่ผู้ปฏิบัติจะต้องศึกษา คือ คอยสำเนียงกำหนดอยู่ตลอดเวลา ไม่ทิ้งการศึกษาสำเนียงกำหนดดู แล้วก็จะได้อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้

และเพื่อช่วยในข้อนี้ พระอาจารย์จึงได้สอนวิธีช่วยประคับประคองจิตในครั้งแรก ในเมื่อจิตยังใหม่ต่ออานาปานสติ ยังไม่คุ้นยังควบคุมให้สงบได้ยาก ให้ใช้วิธีนับ คือหายใจเข้า

นับ ๑ หายใจออกนับ ๑ นับคู่ดังนี้ ไปถึง ๕-๕ แล้วกลับ ๑-๑ ถึง ๖-๖ แล้วกลับใหม่ ๑-๑ ถึง ๗-๗ แล้วกลับใหม่ ๑-๑ ถึง ๘-๘ แล้วกลับใหม่ ๑-๑ ถึง ๙-๙ แล้วกลับใหม่ ๑-๑ ถึง ๑๐-๑๐ แล้วก็กลับใหม่ถึง ๕-๕ เป็นต้น เป็นการนับคู่ จิตสงบ จึงเลิกนับคู่มานับ ๑ หายใจเข้านับ ๑ หายใจออกนับ ๒ เป็นต้น แล้วเมื่อจิตสงบได้ที่แล้วก็หยุดนับ แต่เรื่องนับนี้ผู้ปฏิบัติก็ใช้เหมือนกัน แต่ใช้ต่าง ๆ กัน เช่น นับ ๑-๑ ถึง ๑๐-๑๐ เลย ไม่ขยับขย่อน แล้วกลับใหม่ ท่านแสดงว่า ถ้าน้อยกว่านี้ก็จะทำให้รู้สึกว้าวุ่นไป ถ้ามากกว่านี้ก็จะทำให้มีกังวลในการนับมาก จึงเอาแค่นี้

อีกอย่างหนึ่งที่นิยมกันในตอนนี้มาก ก็หายใจเข้า พุท หายใจออก โธ ใช้ พุทโธ ประกอบ แต่เมื่อจิตเป็นสมาธิขึ้นก็จะสงบหรือหยุด การนับก็ดี หรือ พุทโธ ก็ดีเป็น อุเบกขา คือเข้าเพ่งเฉยอยู่ แต่ในชั้นที่ยังมีวิตกวิจารณ์ ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ และประคองจิตไว้ในอารมณ์ ก็ใช้นับหรือใช้พุทโธ แต่ในชั้นที่สูงกว่าวิตกวิจารณ์ คือละวิตกวิจารณ์ได้ ก็ละความกำหนดดังกล่าวนี้ได้ จิตก็เข้าในอุเบกขา ความวางเฉยอยู่ในลมหายใจเข้าออก

ธาตุกรรมฐาน เป็นเครื่องแก้วิจิกิจฉา คือความเคลือบแคลงสงสัย ธาตุกรรมฐาน คือ การพิจารณาแยกธาตุกายนี้ว่าประกอบขึ้นด้วยธาตุ ด้วยปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ

ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม ไม่ใช่สัตว์บุคคล
ตัวตนเราเขา ทำให้จิตใจสงบระงับจากความยึดมั่นถือมั่น
กายอันนี้ว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ท่านแสดงกรรมฐานข้อนี้
ว่าแก้ววิจิตรใจ ก็เพราะว่าวิจิตรใจคือความเคลือบแคลงสงสัย
นั้น ส่วนใหญ่บังเกิดขึ้นจากตัวเราของเรา คือเมื่อมีตัวเรามี
ของเรา ก็ย่อมจะเกิดความเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องของ
ตัวเราของเราอยู่ต่าง ๆ นานา เพราะฉะนั้น เมื่อสงบความ
สำคัญหมายว่าตัวเราของเราเสียได้ ก็เป็นอันว่าระงับวิจิตรใจ
ความเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องของตัวเราของเราเองได้

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เป็นข้อประกอบทุกข้อคือ โยนิโส-
มนสิการ ความกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คือหมายความว่า
ความฉลาดในการปฏิบัตินั่นเอง อันความฉลาดในการปฏิบัติ
นั้น ต้องอาศัยความพิจารณาคอยจับเหตุจับผลในอารมณ์ที่
บังเกิดขึ้น ในเรื่องที่ยังเกิดขึ้น ในเรื่องกรรมฐานที่กระทำ
กัตติ ในเรื่องของนิรณที่บังเกิดขึ้นกัตติ คอยจับเหตุจับผลให้
ทัน เป็นความฉลาดในการพิจารณา รู้จักการปฏิบัติ รู้จัก
วิธีปฏิบัติ รู้จักผลที่ได้จากการปฏิบัติ และรู้จักเหตุที่จะให้
เกิดผล ความรู้จักเหตุที่จะให้เกิดผลนี้แหละ เป็นตัวโยนิโส-
มนสิการ ที่ตามศัพท์ก็คือว่า ความทำไว้ในใจโดยเหตุเกิดผล
คือคอยจับเหตุจับผล จับเหตุเกิดผล คือเมื่อมีผลขึ้นก็จับเหตุได้
ทั้งทางปฏิบัติ ทั้งทางนิรณทั้ง ๕ ต้องมีโยนิโสมนสิการข้อนี้

ประจำอยู่ในทุกข้อทั้ง ๕ ข้อคือ

ในข้อ ๑ ภายคตาสติ อสุภกรรมฐาน แก้กามฉันท์ ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการด้วย

เมตตาแก้พยาบาท ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการด้วย

อาโลกสัญญา พุทธานุสสติ แก่ถีนมิทธะ ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการด้วย

อานาปานสติ แก่อุทธัจจกุกกัจจะ ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการด้วย

ธาตุกรรมฐาน แก่วิจิกิจฉา ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการด้วย

และโดยเฉพาะข้อโยนิโสมนสิการนี้จะต้องใช้มาก

ในการแก้ข้อวิจิกิจฉา เพราะเมื่อสงสัยขึ้นมา ก็ต้องพิจารณาโดยแยบคาย จับเหตุจับผล ว่าสงสัยเกิดขึ้นจากอะไร เพราะอะไร ก็จะต้องแก้ความสงสัยนั้นให้ถูกต้อง เหมือนอย่างจับได้ว่า เกิดขึ้นจากปัญหาที่มีตัวเราของเรา จึงมาแก้ด้วยธาตุกรรมฐาน จึงจับพิจารณาธาตุกรรมฐาน ปล่อยลงไปว่าไม่มีตัวเราของเรา สักแต่ว่าเป็นธาตุ ความสงสัยนั้นก็ดับกล่นลงไปหายหมด จะไม่เกิดขึ้นเพราะเหตุนั้น แต่อาจจะมี ความสงสัยอื่น ๆ ก็ต้องใช้โยนิโสมนสิการคอยแก้ให้ถูกต้อง ถูกเหตุถูกผล เมื่อเป็นดังนี้จึงแก้ได้

ปัญญาในพระพุทธศาสนา

ความหมายของปัญญา

ปัญญานั้น แปลว่า ความรู้ทั่ว อันหมายความว่าความ
รู้ทั่วถึงเหตุและผล รู้เหตุถึงผล รู้ผลถึงเหตุ ตามสัจจะคือความ
จริง เมื่อมีความรู้ดังกล่าวในสิ่งใด ก็ชื่อว่ามีปัญญาในสิ่งนั้น
แต่ถ้าเป็นความรู้หลง รู้ผิด คือไม่ใช่เป็นความรู้จริง ก็ไม่เรียก
ว่าปัญญา และมีคำเรียกรู้ถูกต้องว่า **สัมมปปัญญา** ปัญญาชอบ
ส่วนรู้ผิด รู้หลง เรียกว่า **มิจฉาปัญญา** หรือ **มิจฉปปัญญา**
ปัญญาผิด ก็แปลว่าเมื่อแยกเรียกดังนี้ ปัญญาก็เป็นคำกลาง ๆ
แต่ต้องเป็นความรู้ถูกต้องจึงเป็นปัญญาหรือสัมมปปัญญา
นั่นเอง จึงเป็นปัญญา ถ้าไม่ใช่สัมมปปัญญา เป็นมิจฉปปัญญา

ปัญญาผิด ก็ไม่เรียกว่าปัญญา แต่เป็นความรู้หลง รู้ผิด เพราะฉะนั้น เมื่อเรียกว่าปัญญาโดยทั่วไป จึงมุ่งถึงในทางดี อันหมายถึงว่ารู้ถูกต้อง ดังที่อธิบายไว้ข้างต้นว่า รู้ทั่วถึงเหตุผลตามสัจจะคือตามที่เป็นจริง

คำว่าตามที่เป็นจริงนั้น เรียกว่าตามสัจจะคือความจริงอย่างนั้นก็ได้ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ยถาภูตะ ตามที่เป็นแล้ว ตามที่มีแล้ว คือว่ามีแล้วเป็นแล้วอย่างไร ก็รู้อย่างนั้น ไม่ใช่รู้ผิดไปจากที่มีแล้วที่เป็นแล้ว พุตกันสั้น ๆ ก็รู้ตามเป็นจริง ปัญญาดังกล่าวนี้เป็นสิกขา คือเป็นข้อที่พึงศึกษา อันหมายความว่าเรียนให้รู้จักว่าปัญญาที่เป็นตัวปัญญาดังกล่าวนั้นเป็นอย่างไร และก็ปฏิบัติให้ปัญญาดังกล่าวนั้นมีขึ้นเป็นขึ้น

ปริยัติปัญญา ปฏิบัติปัญญา ปฏิเวธปัญญา

ความรู้ที่เกิดจากการเรียนต่าง ๆ เป็นศิลปวิทยาตลอดจนถึงเรียนพุทธศาสนาดังที่เรียนกันอยู่นี้ ใช้ตาใช้หูก็เป็นความรู้ขึ้นมา ดังนั้นก็เรียกกันว่าปัญญา เป็น ปริยัติปัญญา ปัญญาทางปริยัติคือการเรียน และคำว่าเรียนนั้นจึงมีความหมายว่าฟัง แต่โบราณก็ใช้ฟัง ไม่มีตัวหนังสือ เมื่อมีตัวหนังสือขึ้นก็มีอ่าน ท่องบ่นจำทรง ฟังด้วยใจอันหมายถึง

ว่าพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็น คือทำความเข้าใจ
ให้ถูกต้อง นี่เป็นปริยัติบัญญัติ บัญญาทางปริยัติ

เมื่อเรียนรู้แล้วก็ปฏิบัติ ดังเช่นเมื่อเรียนรู้ศิลปวิทยาแล้ว
ก็นำมาปฏิบัติ เหมือนอย่างเรียนการช่าง เรียนรู้แล้วก็มา
ประกอบสิ่งนั้น ๆ ที่เป็นเรื่องของช่าง เช่น สร้างสิ่งนั้น สร้าง
สิ่งนี้ สร้างตึกรามบ้านเรือน เป็นต้น และเมื่อเรียนทางพุทธ
ศาสนา มีความรู้ทางปริยัติแล้ว ก็นำมาปฏิบัติทางกาย ทาง
วาจา ทางใจ เช่น เมื่อเรียนรู้จักศีล รู้จักสมาธิ รู้จักปัญญาก็
นำมาปฏิบัติให้เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญาขึ้นที่ตนเอง
ก็ได้ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัตินี้ขึ้นโดยลำดับ และโดย
เฉพาะพุทธศาสนา ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นั้น ล้วน
เป็นคำสั่งสอนที่ให้ละชั่ว ทำดี ให้ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์
ผ่องใส เป็นเครื่องขัดเกลากิเลส เครื่องเศร้าหมอง คือตัดค้นหา
ความดิ้นรนทะยานอยาก กิเลสกองโลกกองโกรธกองหลง
หรือกิเลสกองราคะโทสะโมหะให้หมดไปจากจิตใจ ก็ได้
ปัญญาคือความรู้ในการปฏิบัติ อันเป็นเครื่องขัดเกลาดังกล่าว
นี้ขึ้นไปโดยลำดับ ดังนั้นก็เป็น ปฏิบัติบัญญัติ ปัญญาอันเกิด
จากการปฏิบัติ

เมื่อปฏิบัติไปจนถึงที่สุด อันหมายความว่าชำระจิตใจ
ด้วยปัญญา ให้บริสุทธิ์หมดจดได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ที่เรียก
ว่าเป็นมรรค เป็นผล เป็นนิพพาน ตั้งแต่ขั้นต้น คือ โสดา-

ปัตติมรรค โสดาปัตติผล จนถึงชั้น อรหัตตมรรค อรหัตตผล
อันเป็นชั้นสูงสุด กำจัดกิเลสได้หมดสิ้น ก็เรียกรวมยอว่า
ปฏิเวธปัญญา ปัญญาคือความรู้แจ้งแทงตลอด อันหมายความว่า
เจาะแทงกิเลสที่หุ้มห่อจิตใจให้หลุดไปได้หมดสิ้นให้บรรลु
ถึงความบริสุทธิ์สิ้นเชิง

เพราะฉะนั้น ปัญญา จึงมี ๓ อันได้แก่ ปริยัติปัญญา
ปฏิบัติปัญญา ปฏิเวธปัญญา

ความสำคัญของปัญญา

ปัญญานี้เป็นธรรมข้อสำคัญ แม้ในทางปฏิบัติ ก็มุ่ง
ปฏิบัติให้เกิดปัญญาในธรรมเป็นข้อสำคัญ เช่น ในสิกขา ๓
ก็มี ปัญญาสิกขา เป็นข้อสูงสุดในฐานะ ๒ ก็มี วิปัสสนาฐานะ
เป็นข้อสูงสุด เพราะการปฏิบัติทุกอย่างถ้าขาดการปฏิบัติให้
เกิดปัญญาก็เหมือนอย่างการเดินทางไปโดยไม่สัมตาดู ไม่มีควม
รู้ความเห็นอะไรเกิดขึ้น

แต่ว่า คำว่า ปัญญา นี้ ได้มีความหมายที่ใช้กัน ทั้งใน
ทางรู้ผิด ทั้งในทางรู้ถูก เมื่อเป็นความรู้ผิด เรียกว่า มิจฉลป
ปัญญา คือมิจฉลปัญญา รู้ผิด เมื่อเป็นความรู้ถูก เรียกว่า
สัมมาปัญญา หรือ สัมมปปัญญา ความรู้ถูกต้อง ทางพุทธ

ศาสนาต้องการให้ละมิจฉปปัญหา แต่ปฏิบัติให้ได้สัมมปปัญหา
ปัญญาคือความรู้ถูกต้อง

ก็แหละความรู้นี้เป็นธรรมชาติของจิตของทุกคน เพราะ
ทุกคนนั้นมีจิตซึ่งเป็น วิญญาณธาตุ คือ ธาตุรู้ คือย่อมรู้อะไร ๆ
ได้ แต่ว่าธาตุรู้ของจิตนี้ เมื่อยังมีอวิชชาคือความไม่รู้อัน
หมายความว่าความไม่รู้จริงประกอบอยู่ ก็ทำให้จิตซึ่งเป็น
ธาตุรู้นี้เป็นความรู้ผิด เพราะฉะนั้น จิตซึ่งเป็นธาตุรู้อัน
ประกอบด้วยอวิชชา และเมื่ออวิชชาแสดงออกมา จึงทำให้
เป็นความรู้ผิด เป็นความรู้หลงอันเรียกว่า โมหะคือความหลง
เพราะที่เรียกว่าโมหะคือความหลงนั้น ก็ต้องมีความรู้อยู่
เหมือนกัน ไม่ใช่ไม่รู้ แต่ว่าเป็นความรู้ผิด รู้ที่ถือเอาผิด จึง
เรียกว่าเป็นความหลง ก็คือเป็นความรู้หลงหรือความรู้ผิดนั่นเอง

ความรู้ทางอายตนะ

ความรู้ที่บุคคลและสัตว์ดิรัจฉานได้รับกันอยู่เหมือน ๆ
กัน ก็คือความรู้ทางอายตนะ สำหรับคนนั้นมีอายตนะที่เป็น
ภายใน สำหรับต่อให้จิตซึ่งเป็นธาตุรู้ออกมารู้อะไร ๆ ได้ ๖
ทาง จึงเรียกว่ามีทวารทั้ง ๖ อันได้แก่ **จักขุทวาร** ทวารตา
คือทางตา **โสตทวาร** ทวารหูคือทางหู **ฆานทวาร** คือทางจมูก
ชีวหาทวาร คือทางลิ้น **กายทวาร** คือทางกาย และ **มโนทวาร**

คือทางใจอันได้แก่มโน ซึ่งมีโนทวารคือทางใจนี้ ในบัดนี้บางท่านได้มีความเห็นว่าได้แก่มันสมอง แต่ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้แสดงไว้ในด้านของความรู้ซึ่งเป็นหลักการ และก็ยังนับว่าตั้งอยู่ในระหว่าง รูป และ นาม เพราะว่าเป็นสื่อสำคัญที่จะให้รูปนั้นได้เกิดเป็นความรู้ซึ่งเป็นนามธรรมขึ้นมา ถ้าไม่มีมโนเป็นสื่อกลางอยู่ รูปธรรมก็ไม่อาจก่อให้เกิดนามธรรมได้ ดังเช่น ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ทั้ง ๕ นี้เป็นรูปทั้งหมด ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณซึ่งแสดงไว้ในชั้น ๕ นี้เป็นนาม

มโนเป็นตัวเชื่อมระหว่างรูปและนาม

คราวนี้รูปกับนามนี้จะมาต่อกันเข้าได้ สัมพันธ์กันได้ก็ด้วยมโนเป็นสื่อ สำหรับที่จะทำให้เกิดซึ่งเป็นธาตุรู้ออกมาอาศัยมโน รับรู้เรื่องรูปทางตา เรื่องเสียงทางหู เรื่องกลิ่นทางจมูก เรื่องรสทางลิ้น เรื่องสิ่งถูกต้องทางกาย และเรื่องของเรื่องเหล่านี้ทางมโนคือใจเอง เพราะฉะนั้น จึงมีแสดงว่า ในการที่ตาจะมองเห็น หูจะได้ยิน และจมูกลิ้นกายจะได้ทราบ ก็ต้องมีมโนคือใจนี้เข้าไปประกอบอยู่ด้วย ในขณะที่เห็น ในขณะที่ได้ยิน ในขณะที่ได้ทราบนั้น หรืออีกอย่างหนึ่ง จะต้องเข้าไปประกอบด้วยจักขุประสาท โสตประสาท

ฆานประสาธ ชิวหาประสาธ และกายประสาธ ซึ่งเป็นที่ ๕ นั้นด้วย จึงจะทำให้เกิดการมองเห็น เกิดการได้ยิน เกิดการได้ทราบ เป็นต้น ทางทวารทั้ง ๕ ข้างต้นนั้น และแม้ปราศจากทวารทั้ง ๕ นั้น ตัวมโนเองซึ่งเป็นข้อที่ ๖ นั้น ก็คิดรู้อถึงเรื่องอะไรต่ออะไร มีเรื่องรูปเป็นต้นที่ประสบพบผ่านมาแล้วได้ เช่นว่าเมื่อไปเห็นรูปอะไรมาเมื่อเช้านี้ มาบัดนี้ก็นึกถึงคิดถึงรูปที่เห็นเมื่อเช้านั้นได้โดยไม่ต้องอาศัยตาในปัจจุบัน ดังนั้นเป็นวิสัยของมโนเอง

วิธีจิตใจเทียบกับระบบมันสมอง

การที่มีมโนต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยทุกทางดังนี้ ก็ไปตรงกับแผนกของมันสมอง ดังที่มีแสดงไว้ในพิพิธภัณฑกรรมฐานที่ตึก ภปร ดังที่มีแสดงไว้ว่า รูปที่ตาเห็นนั้นก็ไปกระทบประสาทตา แล้วก็ต้องเข้าไปกระทบประสาทอีกอันหนึ่งซึ่งเป็นมันสมองส่วนหนึ่ง จึงจะสำเร็จเป็นการเห็นได้ เสียงเป็นต้นก็เช่นเดียวกัน แปลว่าต้องมี ๒ อย่าง คือ จะต้องมโนประสาทตาส่วนหนึ่ง และจะต้องมโนประสาทที่เป็นมันสมองส่วนหนึ่ง สำหรับรับสิ่งที่เข้าไปทางประสาทตา นั้น ต้องมี ๒ อย่าง และอันนี้แหละที่ท่านผู้ศึกษาธรรมะบางท่านเห็นว่า มโนเป็นมันสมอง ก็หมายถึงมันสมองส่วนนั้น แต่ว่าการจะเทียบ

กับอวัยวะร่างกายนั้น จะเทียบอะไรกับอะไรก็สุดแต่ผู้รู้จะเทียบกันไป แต่พุทธศาสนานั้นได้แสดงเอาสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ของจิตใจเป็นสำคัญ เมื่อปรากฏการณ์ทางจิตใจได้ปรากฏว่ามีมโนอีกอันหนึ่งมาประกอบอยู่ดังนี้ จึงได้แสดงเอาไว้ ก็เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เกี่ยวกับเรื่องวิถีจิตใจไว้อย่างถูกต้องและมาตรงกับระบบมันสมองในปัจจุบัน

วิถีจิตใจดังที่กล่าวมาถึงมโนนี้ ดังที่ยกมาเทียบนี้ ทุกคนก็สามารถที่จะพิสูจน์ได้ในบัดนี้ว่า ในเวลาที่ประสาท ๕ ข้างต้นปฏิบัติหน้าที่อยู่ จะต้องมโนเข้าไปประกอบด้วย จึงจะทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของประสาทนั้นสำเร็จ เช่น ตา ก็สำเร็จเป็นการเห็นรูปดังที่กล่าวมาแล้ว ถ้าไม่มีมโนเข้าไปประกอบแล้ว ตาเห็นรูปจริง แต่ก็เหมือนกับไม่เห็นถ้าไม่มีมโนเข้าไปเกี่ยว เสียงที่พูดนี้ก็เหมือนกัน หูฟังคือประสาทหูกระทบเสียงแต่ว่าต้องมีมโนเข้าไปเกี่ยวข้องจึงจะได้ยินเสียง ดังเช่นที่กำลังพูดอยู่นี้ ถ้ามโนคือใจของผู้ฟังไม่ตั้งใจฟังไปพร้อมกับหู คือส่งใจไปคิดถึงเรื่องอื่น เมื่อส่งใจไปคิดถึงเรื่องอื่นเมื่อใด หูก็ดับเมื่อนั้น คือฟังไม่ได้ยิน ต่อเมื่อส่งใจมาฟังพร้อมกับหูด้วย จึงจะได้ยินทุกถ้อยคำ ถ้ามโนคือใจของตนเองนั้นออกไปเมื่อใด หูก็ดับเมื่อนั้น ไม่ได้ยินเสียงที่พูดนี้ หากจะถามว่าการที่ไม่ได้ยินนั้น เป็นเพราะหูหนวกหรือไม่ ก็ตอบได้ว่าไม่ใช่ เพราะหูหนวก ประสาทหูยังดี เสียงที่พูดอยู่ดีกับหูก็ยังกระทบ

กัน ประสาทหูนั้นรับเสียงได้ แต่เพราะมโนคือใจ คือไม่ได้
ตั้งใจฟัง ใจไม่ฟังด้วย เพราะฉะนั้น หูก็ดับ ต้องมโนคือใจ คือ
ตั้งใจฟังด้วย หูจึงจะใช้ได้คือได้ยินเสียงและทราบเรื่อง ทางตา
ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายก็เช่นเดียวกัน ต้องมีมโนคือใจ คือ
ต้องมีความตั้งใจเข้าไปประกอบอยู่ ในการดูอะไร ถ้าไม่มี
ใจเข้าไปประกอบอยู่ ตาแม้จะตาดีไม่บอด ก็เหมือนตาบอด
ไม่เห็น จมูกก็เหมือนกัน ลิ้นก็เหมือนกัน กายก็เหมือนกัน
ต้องมีมโนคือใจเข้าไปประกอบด้วย เพราะฉะนั้น ตัวมโน
นี้จึงเป็นตัวเชื่อมในระหว่างรูปและนาม ถ้าหากว่าไม่มีมโน
เป็นตัวเชื่อมแล้ว รูปกับนามก็ต่อกันไม่ได้ คือรูปเองนั้นที่เป็น
ประสาทต่าง ๆ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์คือใช้ไม่ได้ ต่อเมื่อมี
มโนเข้าไปประกอบ ประสาทต่าง ๆ นั้นจึงใช้ได้ และก็ก่อให้เกิด
นามธรรม เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็น
วิญญาน ในอารมณ์นั้น ๆ คือในเรื่องนั้น ๆ เพราะฉะนั้น จึง
ต้องมีมโนอยู่ดังนี้

ความรู้ทางอายตนะ ไม่ใช่ตัวปัญญา

และจิตซึ่งเป็นธาตุรู้นี้ ก็ออกรู้เรื่องต่าง ๆ เรื่องรูป
เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูก
ต้อง อยู่โดยปกติ สัตว์ดิรัจฉานก็มีอายตนะ มนุษย์ก็มีอายตนะ

สัตว์ก็มองเห็นอะไรได้ ได้ยินอะไรได้ มนุษย์ก็มีตามีหูที่เห็น
ที่ได้ยินอะไรได้ และก็มีความรู้ทางอายตนะดังกล่าวนี้ด้วยกัน
บางอย่างสัตว์มีความรู้ทางอายตนะยิ่งกว่าคนหรือดีกว่าคน
ในบางอย่าง ในบางอย่างคนก็มีอายตนะที่ให้อะไรยิ่งกว่าสัตว์
ดิรัจฉาน แต่ว่าความรู้ทางอายตนะดังที่กล่าวมานี้ เป็นความรู้
ที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา ยังไม่เรียกว่าเป็นตัวปัญญา

มนุษย์นั้นเป็นสัตว์โลกที่ได้รับนับถือว่ามีพื้นปัญญา
มาแต่กำเนิด เรียกว่า **สชาติปัญญา** ปัญญาที่เกิดมาพร้อมกับ
ชาติ เพราะว่าการเกิดมาเป็นมนุษย์นี้ เกิดมาได้ด้วย
อำนาจของกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล คือเป็นกรรมที่กระทำ
ด้วยความฉลาด กุศลแปลว่ากิจของคนฉลาด แต่ก็แปลงอย่าง
อื่นได้อีก เพราะฉะนั้น เมื่อมีกุศลอันเป็นกิจของคนฉลาด ก็
แปลว่าเป็นกรรมของคนมีปัญญานำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ จึง
ได้มีปัญญาที่เป็นตัวความฉลาด อันสูงยิ่งกว่าความรู้ทาง
อายตนะนี้มาแต่กำเนิด เพราะฉะนั้น มนุษย์เราจึงมีปัญญา
ที่เป็นตัวความรู้ทั่วถึง ที่เป็นตัวความฉลาดติดมาแต่กำเนิด
มีความรู้ถึงสิ่งจะเป็นความจริงของโลกในเรื่องต่าง ๆ และ
สามารถที่จะนำมาพัฒนาให้เกิดความเจริญขึ้นทั้งทางร่างกาย
ทั้งทางจิตใจ ต่างจากสัตว์ดิรัจฉานเป็นอันมาก ที่ก็มีความรู้
ทางอายตนะอยู่ด้วยกัน บางอย่างสัตว์มีความรู้ทางอายตนะ
ดียิ่งกว่าคน สัตว์บางชนิดสามารถที่จะเห็นอะไรในกลางคืน

ในความมืดได้ดียิ่งกว่าคน สามารถที่จะได้มีสัมผัสทางกายอะไร
ได้ดียิ่งกว่าคนดั่งนี้เป็นต้น แต่ว่าทำไมสัตว์ดิรัจฉานจึงได้มีภาวะ
อยู่แค่นั้น ตั้งแต่ตึกดำบรรพ์มาอย่างไร เดียวนี้ก็เป็นอย่างนั้น
ไม่มีความเจริญขึ้นในทางร่างกายและในทางจิตใจแต่อย่างใด
แต่ว่าคนเรานั้นมีความเจริญทางร่างกายและทางจิตใจขึ้น
มากมาย ทั้งนี้ก็เพราะมีตัวปัญญาที่เป็นพี่น้องอยู่ และก็มาประกอบ
สั่งสมปัญญาที่เป็นความรู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริงนี้ให้
มากขึ้น ๆ พัฒนามาโดยลำดับ

ทางให้เกิดปัญญา

ความรู้ที่เป็นตัวปัญญาที่พัฒนามาโดยลำดับนี้ ก็อาศัย
ความรู้ทางอายตนะนี้แหละมาประกอบกระทำการปฏิบัติ
ปลุกปัญญาต่าง ๆ ด้วยวิธีที่ทางพุทธศาสนาได้ย่อลงเป็น ๓
คือ

ทาง สุตตะ คือการฟัง หมายถึงทั้งการอ่าน และหมาย
รวมทั้งการที่ทราบทางอายตนะอย่างอื่น อันการฟังนั้นได้
ทางหู อ่านได้ทางตา การทราบนอกจากนี้ก็ได้ทางจมูกทาง
ลิ้นทางกาย อาศัยทางทั้ง ๕ นี้เสริมความรู้ให้มากขึ้น แต่ว่า
ทางเสริมความรู้เหล่านี้ครั้งโบราณไม่มีตัวหนังสือ ก็ต้องอาศัย

หู อาศัยฟังทางหูเป็นข้อสำคัญ จึงได้ยกเอาสุตตะคือการสดับ ฟังขึ้นมาเป็นทางให้เกิดปัญญา และปัญญาที่ได้จากการฟัง อันรวมทั้งการอ่าน และการทราบทางจุมูกทางลื่นทางกาย เหล่านี้ ก็รวมเรียกว่า **สุตมัยปัญญา** ปัญญาที่เกิดจากการ สดับ

อาศัย **จินตา** คือความคิด คิดค้นพิจารณาจับเหตุจับ ผลที่ถูกต้อง เรียกว่า จินตา ก็เป็นทางให้เกิดปัญญา เรียกว่า **จินตามัยปัญญา** ปัญญาที่เกิดทางจินตา คือ ความคิดพินิจ พิจารณา

และยังต้องอาศัยการประกอบกระทำ ทำให้มีขึ้นให้ เป็นขึ้น อันเรียกว่า **ภาวนา** ที่แปลว่า การกระทำให้มีขึ้นให้ เป็นขึ้น ได้แก่ภาคปฏิบัติ ปัญญาที่ได้ทางนี้เรียกว่า **ภาวนามัยปัญญา** ปัญญาที่เกิดจากภาวนา การปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้ เป็นขึ้น

ทางพุทธศาสนาได้ตรัสแสดงปัญญาไว้ ๓ ทางดังนี้ แต่ ก็พึงทราบว่า ทั้ง ๓ ทางเหล่านี้ นั่น คือ ตัวสุตตะ การสดับฟัง จินตา ตัวความคิดพินิจพิจารณา กับภาวนา การปฏิบัติอบรม ให้มีขึ้นให้ เป็นขึ้นนั้น เป็นทางให้เกิดปัญญา แต่ไม่ใช่ตัวปัญญา

ปัญญาที่แท้จริงคือรู้ทั่วถึงสัจจะ

ตัวปัญญาที่เป็นปัญญาที่แท้จริงนั้น จะต้องเป็นปัญญาที่รู้ทั่วถึงสัจจะคือความจริง ตามเหตุและผล หรือรู้ทั่วถึงเหตุผลตามความเป็นจริง คือว่าปัญญาต้องรวมกับสัจจะคือความจริง เป็นความรู้จริง รู้จริง รู้ถูกต้อง จับเหตุจับผลได้จริงได้ถูกต้อง ในสิ่งอันใด สิ่งอันนั้นเป็นปัญญา เพราะฉะนั้น ปัญญา กับสัจจะจึงต้องประกอบกันเป็นความรู้ทั่วถึงจริงหรือเป็นความรู้จริง จึงจะเป็นตัวปัญญา

ความรู้ทางอายตนะนั้น เหมือนดังที่สัตว์ดิรัจฉานมีอยู่ และที่คนก็มีอยู่ด้วยกันนั้น เป็นความรู้ที่ยังไม่ให้ความจริงโดยแท้จริง แต่เป็นทางให้เกิดปัญญาที่เป็นความรู้จริงได้ เช่นว่า เมื่อมองดูด้วยตาไปตามถนน คือเมื่อยืนกลางถนน และเมื่อมองดูไปสุดตา จะเห็นว่าถนนนั้นเล็กเข้ามาทุกที จนถึง ๒ ข้างถนนนั้นรวมเข้ามาเป็นเส้นเดียว เมื่อเรามองสิ่งที่ห่างออกไปจากสายตา จะเห็นว่าเล็กเข้าทุกที เช่นว่าเห็นดวงจันทร์ดวงอาทิตย์เป็นวงกลม เล็กไม่โตนัก เห็นดวงดาวที่มีอยู่บนท้องฟ้ายิ่งเล็กเข้าไปอีก เพราะเหตุว่ามีขอบเขตของตาและหู เช่น ตาก็ดูได้เห็นชัดเจน และก็เห็นใกล้เคียงกับความเป็นจริงในรูปร่างสัณฐานในเมื่ออยู่ใกล้ แต่เมื่อไกลออกไปแล้วจะเห็นไม่ชัด และสิ่งที่ใหญ่ก็จะเห็นเล็กเข้า ๆ จน

เห็นเล็กที่สุด แต่ความจริงนั้นถนนไม่ได้เล็กเข้าอย่างนั้น ถนนก็ยังคงเป็นถนนอยู่ตามเดิมนั้นแหละ แต่ตาคนเห็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงเชื่อตาไม่ได้ เมื่อตาเห็นอย่างนั้น จะบอกว่าถนนนี้สายนี้ตรงที่ยืนอยู่นั้นโต แต่ว่าข้างหน้านั้นเล็กเข้า ๆ ทุกที จะไปเชื่อตาอย่างนี้ไม่ได้ หูก็เหมือนกัน จะไปเชื่อหูก็ไม่ได้ ยิ่งไปมีความยึดถือ มีสมมติบัญญัติเข้ามาอีก ก็ยิ่งทำให้เกิดความเข้าใจผิดในเรื่องเสียงอีกเป็นอันมาก ดังคนเราได้ยินเสียงลมพัด ก็ไม่รู้สึกว่าอะไร เป็นลมพัดอยู่ อยู่ อยู่มา แต่ว่าถ้าได้ยินเสียงคนพูด ถ้าเป็นแจกพูด หรือว่าฝรั่งพูดที่เราไม่รู้ภาษาของเขา เราก็ไม่รู้อะไร ก็เฉย ๆ แต่ถ้าได้ฟังคนไทยพูดที่รู้ภาษา กัน หรือคนพูดภาษาอื่นที่รู้ภาษา กันแล้ว ก็รู้ว่าเขาพูดนินทาบ้าง เขาพูดสรรเสริญบ้าง เขาพูดเรื่องนั้นบ้าง เรื่องนี้บ้าง ใจก็เลยไปยึดถือในเสียงซึ่งปรากฏออกมาเป็นภาษา แล้วก็ มีสมมติบัญญัติเป็นโน่นเป็นนี่อะไรต่าง ๆ ตามที่โลกได้บัญญัติกันขึ้น จึงได้มีความเข้าใจผิดในเสียง ว่าเป็นสรรเสริญบ้าง ว่าเป็นนินทาบ้าง ความยึดถือในเสียงนั้นว่าเป็นอย่างนั้น ก็เขายึดถือกันอย่างนั้น ก็ต้องยึดถือไปตามกัน แต่ว่าเมื่อไปยึดถือเป็นจริง ก็ทำให้เกิดความสบายใจบ้างไม่สบายใจบ้าง เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งสมมติบัญญัติกันขึ้น ก็ไม่ต่างอะไรกับเสียงลมที่พัดอยู่ ๆ มาที่ฟังแล้วก็ไม่รู้ว่าเป็นอะไร ก็ไม่เป็นอะไร

ปัญญาในอริยสัจเป็นปัญญาสูงสุด

นอกจากนี้ยังมีอื่น ๆ อีกมาก ตลอดจนถึงความคิดทางใจที่เกิดขึ้นจากการที่ได้เห็นได้ยินนั้น ก็เป็นไปต่าง ๆ ซึ่งก็ถูกบ้างไม่ถูกบ้าง หรือว่าผิดมากถูกน้อยอะไรเหล่านี้เป็นต้น ก็ขาดปัญญาที่เป็นความรู้จริงดังที่กล่าวนี้นั่นเอง เพราะฉะนั้น คนเราจึงได้มีความฉลาดที่รู้จักใช้ความรู้ทางตาทางหูนี้เอง มาพัฒนาขึ้นให้เป็นความรู้ที่เข้าถึงความจริงขึ้นได้โดยลำดับ คือรู้จักว่าอำนาจของตาของหูเป็นต้นนี้มีขอบเขตอย่างไร และสิ่งที่ตาเห็นนั้นเช่นว่าเห็นถนนตรงที่ยืนอยู่ใหญ่ข้างหน้า เล็กเห็นดวงเดือนดวงตะวันเล็ก ดาวยิ่งเล็กขึ้นไปอีกนั้น ความจริงนั้นไม่ใช่เช่นนั้น ดวงอาทิตย์นักวิทยาศาสตร์บัดนี้ ก็พบว่าใหญ่ยิ่งกว่าโลก ดวงดาวต่าง ๆ ก็ต่างว่าเป็นดวงอาทิตย์บ้าง เป็นดาวบริวารต่าง ๆ บ้างเป็นต้น ซึ่งล้วนแต่ใหญ่โตทั้งนั้น ไม่ใช่เล็กอย่างนั้น นี่อาศัยความรู้ที่เกิดจากจินตนา เอาการดูการเห็นนั้นแหละมาคิดพิจารณาพิเคราะห์ และก็เอามาพิสูจน์ทดลองต่าง ๆ เป็นภาคปฏิบัติ จนถึงกับจับได้ คือจับสัจจะคือความจริงได้ เป็นขั้น ๆ เป็นตอน ๆ ขึ้นมา จึงมีความรู้ที่พัฒนาขึ้นมาจนถึงปัจจุบัน

พระพุทธรเจ้าเองก็ทรงพัฒนาความรู้ดังกล่าวนี้แหละ ขึ้นมาเป็นบารมี คือเป็นความรู้ที่ถูกต้องขึ้นโดยลำดับ จน

ถึงได้ตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ ทำทุกขให้สิ้นไป เป็นอันว่าได้ทรงพัฒนาความรู้ทางจิตใจขึ้นมาจนถึงที่สุด ส่วนในทางโลกก็มีการพัฒนาความรู้ขึ้นมาอีกมากมายดังที่ปรากฏนี้ ทั้งในด้านสร้างทั้งในด้านทำลาย แต่ความรู้ของพระพุทธเจ้าที่เป็นปัญญาบารมีนั้น เป็นความรู้ที่ยิ่งไปกว่าความรู้ในทางโลกนี้ เพราะเหตุว่ามีความรู้ในอริยสัจ ๔ ซึ่งทรงรู้จักเหตุผลในด้านเป็นทุกข ทรงรู้เหตุผลในด้านความดับทุกข ส่วนในทางโลกนั้นมีความรู้เหตุผลในด้านสร้าง ในด้านทุกข ไม่ได้มุ่งถึงความดับทุกข เพราะฉะนั้น จึงได้มีการสร้างกันทั้งในด้านแก้อกุล ทั้งในด้านทำลายดังที่ปรากฏอยู่ แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงตรัสรู้ถึงว่า ความรู้ในทางโลกนั้นจะมากเท่าไรก็ตาม แต่ก็ยังเป็นไปในด้านก่อทุกขอยู่รำไป เพราะยังดับัตถะหาคือความดิ้นรนทะยานอยากไม่ได้ เมื่อดับัตถะหาได้จึงดับทุกขได้ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสรู้ทั้งในด้านทุกข ทั้งในด้านดับทุกข ซึ่งเป็นปัญญาในอริยสัจอันนับว่าเป็นปัญญาสูงสุด อันนี้ก็เป็ผลจากปัญญาบารมีที่ทรงได้บำเพ็ญมาโดยลำดับนั่นเอง

เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องมีศาสนาสำหรับเป็นเครื่องสั่งสอนอบรม คือ เป็นเครื่องปกครองอบรมจิตใจนี้นั่นเอง และปัญญาก็เป็นข้อสำคัญที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ เพราะว่าเมื่อได้ปัญญารู้เหตุรู้ผลใช้เหตุใช้ผล ก็ย่อมจะเป็นไปในทางที่ดี เป็นไปในทางที่เจริญ ถ้าไม่ใช่ปัญญาก็เป็นไปในทางที่เสื่อม

ที่กล่าวดังนั้นก็หมายความว่า มีปัญญา รู้เหตุรู้ผล และใช้เหตุใช้ผล
นั้น ก็คือรู้เหตุผลอันถูกต้อง รู้เหตุผลที่เป็นตัวความจริง ใช้
เหตุใช้ผลนั้นก็หมายความว่าใช้เหตุผลที่ถูกต้อง และปัญญา
ที่รู้หรือใช้เหตุผลที่ถูกต้องนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะได้จากโรงเรียน
โดยตรง หรือจากการอบรมต่าง ๆ โดยตรง แต่เกิดจากตัวเอง
ที่จะต้องมีส่วนคือความสำรวม จะต้องมึจิตตั้งเพื่อที่จะฟังเพื่อ
ที่จะรู้ อันเป็นสมาธิตั้งในเหตุการณ์ทั้งหลายที่ประสบ เมื่อเป็น
ดังนี้ ความรู้ที่เป็นตัวปัญญาจะผุดขึ้นมา เหมือนเช่นการเข้า
โรงเรียน เรียนวิชาความรู้ต่าง ๆ หรือแม้การฟังธรรม การ
เรียนธรรมในโรงเรียน หรือแม้ว่าการฟังธรรมบรรยายที่สอน
ก็เหมือนกัน ตั้งจิตฟังก็ได้ปัญญาคือความรู้ในธรรม แต่เป็น
ความรู้ในชั้นปริยัติที่รู้จำรู้เข้าใจ แต่อาจจะไม่ใช่ตัวปัญญาที่รู้
ถึงเหตุจริงผลจริงดังที่กล่าวมานั้น ยังไม่ใช่ก็ได้ แต่ว่ารู้จำ
เข้าใจ จึงเป็นปัญญาในชั้นปริยัติ

รู้จริงต้องละได้เว้นได้

อันปัญญาที่รู้จริงถึงเหตุถึงผลต้องเป็นปัญญาที่มี
ลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ จะต้องละได้เว้นได้เป็นประการ
สำคัญ ดังจะมีตัวอย่างเล่าให้ฟังต่อไป เช่น ฟังเรื่องศีล ๕
แล้วรู้ จำและเข้าใจ ศีล ๕ ก็ได้แก่ เว้นจากการฆ่า เว้นจาก

การลัก เว้นจากความประพฤตินอกใจ เว้นจากการพูดเท็จ และเว้นจากการตีเม้าเม้า ฟังแล้วก็รู้ เข้าใจและจำได้ เพราะเคยฟังมานักหนาตามที่พ่อแม่สั่งสอนตั้งแต่เป็นเด็กว่า นี่ดี ควรทำ นี่ชั่วอย่าทำ แล้วฟังคำสอนทางศาสนาว่าอะไรเป็นบาป อะไรเป็นบุญ ก็รู้จักจำได้ ซึ่งก็เป็นปัญญาเหมือนกัน เป็นปัญญาที่เป็นปริยัติปัญญา แต่จะเว้นการกระทำนั้นได้เท่าใด เมื่อพิจารณาที่ตัวเอง ทุกคนก็จะรู้ได้ว่าทำได้บ้างไม่ได้บ้าง อยากทำบ้างไม่อยากจะทำบ้าง ก็แสดงว่ายังทำดีทำชั่วกันอยู่ ทั้งที่รู้ว่าควรหรือไม่ควร จึงต้องมาพิจารณาว่าเพราะอะไร ก็เพราะลุ่มอำนาจของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจเป็นข้อสำคัญ อีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ยังลุ่มอำนาจต่อความโลภ โกรธ หลง คือโลภอยากได้ขึ้นมาก็ต้องเอาให้ได้ โกรธมีโทษขึ้นมากก็ต้องทำร้ายเขาให้ได้ หลงขึ้นมากก็ต้องว่ากันไปตามที่หลงใหลนั้น พุดรวมเข้ามาก็คือว่าลุ่มอำนาจของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะฉะนั้น ทั้งที่รู้ก็ไม่สามารถจะห้ามได้ จึงต้องทำชั่วกันบ้างทำดีกันบ้างดังที่เป็นไปกันอยู่ ดังนี้เรียกว่ากำลังปัญญายังไม่พอ ยังเป็นปัญญา คือความรู้ที่ทำให้ละยังไม่ได้ตัดไม่ได้ ยังเป็นปริยัติปัญญา

คราวนี้ปัญญาที่ต้องการจริง ๆ นั้น ต้องการปัญญาที่รู้แล้วก็ละได้ตัดได้ แต่ปัญญาดังกล่าวนี้นี้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างที่เราต้องการให้เกิด ต้องปฏิบัติให้ถึงขั้นถึงตอน หรือว่าต้อง

อบรมให้ถึงขั้นถึงตอน ถ้ายังไม่ถึงขั้นถึงตอนก็ไม่ได้ แต่ถ้าถึงขั้นถึงตอนแล้วได้แสงอะไรแหง่เข้าไปนิดเดียว จิตจะได้ความรู้ที่ละได้ตัดได้ทันที จิตที่ได้ความรู้ที่ละได้ตัดได้ทันที นั้น อันที่จริงก็เกิดจากการที่อบรมบ่อย ๆ นั้นแหละ ทำมาเรื่อย ๆ จะทำมาในอดีตนานเท่าใดก็ตาม หรือในปัจจุบันก็ตาม เมื่อถึงขั้นถึงตอนเข้าแล้วก็จะได้รับความรู้ความสำคัญที่ละได้ตัดได้ นั้นเป็นตัวปัญหาที่ต้องการ ซึ่งปัญหาที่ต้องการนี้ก็ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า เมื่อถึงขั้นถึงตอนแล้ว ได้อะไรเข้าไปตักเตือน แนะนำหรือชี้ทางแล้วจะเกิดปัญหามาทันทีที่ที่ละได้ตัดได้อย่างไม่น่าเชื่อ

ดังเช่นเรื่ององค์ลีมาลโจรที่ต้องการความรู้ก็ไปเรียนวิชาจากอาจารย์ อาจารย์ก็ประสาทวิชาให้ คราวนี้ลูกศิษย์ด้วยกัน อิจจาริชยาว่าอาจารย์จะรักองค์ลีมาลมาก เพราะว่าตั้งใจเรียน ตั้งใจปฏิบัติ จึงยุแหย่ออาจารย์ว่าเป็นศิษย์ที่คิดทรยศต่ออาจารย์ อาจารย์ก็เกิดความแคลงใจตามคำยุยง ครั้นจะฆ่าจะทำลายศิษย์ของตนเองก็น่าเกลียดจึงได้แก้มบอกรูทวิที่จะให้สำเร็จความรู้อย่างสูงสุด คือ ต้องไปฆ่าคนแล้วเอาน้ำมาให้ครบพัน จึงจะประสาทวิชาที่สูงสุดให้ องค์ลีมาลก็เชื่อ ก็กลายเป็นโจรฆ่าคนตัดนิ้วมารวม แล้วพระพุทธรเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยขององค์ลีมาลโจรว่า อันที่จริงนั้นได้อบรมบารมีมาดีมาก และก็ต้องการความรู้ ไม่ได้มีเจตนาที่เป็นสันดานชั่วสันดานทราม

อย่างไร แต่เพราะหลงผิดตามคำบอกของอาจารย์ สันดานไม่
ชั่วร้ายพอที่จะโปรดได้ จึงได้เสด็จไปโปรด องคุลีมาลโจร
เห็นพระพุทธเจ้าก็วิ่งไล่ตาม พระพุทธเจ้าก็เสด็จเดินไปตาม
ปกติ แต่องคุลีมาลก็ไล่ไม่ทัน ก็ร้องบอกว่า สมณะ สมณะ จง
หยุด จงหยุด พระพุทธเจ้าก็ทรงตอบว่า เราหยุดแล้วแต่ท่าน
ยังไม่หยุด ก็ด้วยคำเพียงเท่านั้นไปจิตใจขององคุลีมาลโจรให้ได้
ความสำนึกที่เป็นตัวปัญญาขึ้นมา แล้วก็รู้ตัวเองว่าไม่หยุดจริง
คือยังฆ่ามนุษย์ทำบาปหยาบช้ำอยู่เป็นอันมาก ก็ได้สติได้
ปัญญาขึ้นมา ก็ทิ้งดาบกราบพระพุทธเจ้าแล้วขอบวช ก็ได้
บวชเป็นภิกษุแล้วบำเพ็ญเพียรจนสำเร็จได้เป็นพระอรหันต์
องค์หนึ่ง ก็ด้วยวาจาเพียงเท่านั้นก็จิตใจขององคุลีมาลโจรให้ได้
ปัญญาขึ้นได้

ปัญญานี้แหละที่ต้องการ แม้จะไปเทศน์สัก ๒-๓
ชั่วโมง ก็ไม่ได้ปัญญาอันนี้ ถ้าจีให้ถูกจุดแล้วก็ได้ปัญญาอันนี้
ขึ้นมากก็จะหยุด อันนี้แหละสำคัญ เป็นปัญญาที่ได้โดยไม่มี
หลักสูตร และไม่มีโรงเรียน แต่กล่าวได้ว่าเกิดจากการปฏิบัติ
อบรมให้มากขึ้น ๆ นี้แหละ แล้วจะถึงจุดที่ต้องการของภูมิ
สาวกคือหยุดได้ แต่ถ้าไม่มีผู้ชี้ก็จะไม่ได้

คราวนี้ตัวอย่างในปัจจุบันก็มี คือมีผู้มาบวชเป็นนวกะ
ที่วัดนี้มานานมาแล้ว เป็นนายทหาร เล่าว่า เดิมก็ชอบไปยิงนก
เป็นการสนุก วันหนึ่งพาลูกไปยิงนกด้วย ยิงถูกนกตกลงมา

จึงสั่งให้ลูกไปเก็บ ลูกไปเห็นนกยังไม่ตายนอนกระสับกระส่าย
ทำตาปริบ ๆ อยู่ ลูกเกิดความสำนึกขึ้นมากก็ถามพ่อว่า นีนก
ไปทำอะไรให้พ่อจึงไปยิงมัน คำถามของลูกเป็นเครื่องสะกิด
ใจทำให้ได้สติได้ปัญญา ก็หยุดยิงนกตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา
นี่เป็นเพียงคำพูดของเด็กที่พูดออกไปอย่างซื่อ เท่านั้นที่ไปสะกิด
ใจให้ได้สติได้ปัญญา นี่เป็นปัญญาที่ต้องการ ซึ่งคนเราสามารถ
ที่จะได้ปัญญาอันนี้เข้าถึงเหตุผลที่เป็นจริง ใช้เหตุผลและก็ช่วย
ได้จริง ๆ

ให้รู้จักกำหนดรู้

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้รู้จักกำหนด
รู้ด้วยความรู้ เรียกว่า **ญาณปริปัญญา** กำหนดรู้ด้วยความรู้
คำว่า **ปริปัญญา** นั้น ท่านมักแปลว่ากำหนดรู้ แต่ตามศัพท์แปล
ว่ารู้รอบคอบ **ปริ** แปลว่า รอบคอบ **ญา** แปลว่ารู้ รวมกันเป็น
ปริปัญญา แปลว่ารู้รอบคอบ แต่มักจะแปลกันในทางปฏิบัติว่า
กำหนดรู้ ก็คือกำหนดรู้ให้รอบคอบนั่นเองด้วยความรู้ คือ
ว่าด้วยความรู้ที่ได้จากตา ได้จากหู เป็นการเห็น เป็นการ
ได้ยิน ที่ได้จากจมูก ที่ได้จากลิ้น ที่ได้จากกาย จากความที่
ทราบที่รู้ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และจากมโนคือใจ คือ
ที่ได้คิด ได้รู้ทางใจ ให้กำหนดรู้ความรู้เหล่านี้แหละให้รอบคอบ

ดังนั้นเรียกว่า ญาตปริญา แปลว่ากำหนดรู้ด้วยความรู้หรือด้วยการรู้ คือเมื่อรู้ด้วยตาด้วยหูเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ไม่ใช่ว่าพอเพียงเท่านั้น ต้องทำความกำหนดรู้ให้รอบคอบในความรู้ ในการรู้ ตลอดถึงในสิ่งที่รู้ และเมื่อได้กำหนดรู้ด้วยความรู้ดังนี้แล้ว

ขั้นต่อไปก็คือว่า **ตฺริณปริญา** กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา คือพิจารณาสิ่งที่รู้นั้น ให้รู้จักสภาพคือความเป็นไปของตน ของสิ่งเหล่านั้น ตามเป็นจริง คือตามที่เป็นแล้วว่าเป็นอย่างไร

และต่อจากนั้นก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติในปริญาขั้นต่อไป คือ **ปหานปริญา** กำหนดรู้ด้วยการละซึ่งเป็นหลักปฏิบัติโดยตรงในพุทธศาสนา คือ ละ **ฉันทราคะ** ความติดใจยินดีพอใจในทุก ๆ สิ่ง ซึ่งเป็นการปฏิบัติขัดเกลากิเลสในจิตใจ ละความทุกข์ที่ยังเกิดขึ้นให้สิ้นไปตามเป้าหมายทางพุทธศาสนา ซึ่งจะต้องมีปหานะคือการละ ละสิ่งที่พึงละไปโดยลำดับ

เพราะฉะนั้น ปริญาในพุทธศาสนานั้นจึงมี ๓ ญาตปริญา กำหนดรู้ด้วยความรู้ ตฺริณปริญา กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา ปหานปริญา กำหนดรู้ด้วยการละ นี่เป็นตัวปัญญาในพุทธศาสนา

